

Szeretjük-e a versenyt? Vélemények a piacgazdaságról Magyarországon

BAKONYI ESZTER

*A cikk arra keresi a választ, hogy hogyan vélekedik a magyar közvélemény a piacgazdaság néhány alapvető vonásáról, intézményeiről és hazai tapasztalatairól két évtizeddel a rendszerváltás után. Az elemzés középpontjában az emberek versennyel kapcsolatos attitűdjei állnak mind fogyasztóként, mind a kínálati oldal nézőpontjából. A Medián idősoros vizsgálatainak köszönhetően a privatizációval, az állam szerepével és a gazdasági sikerrel kapcsolatos vélemények változását is vizsgálni tudtuk. A cikk fontosabb megállapításai közé tartozik, hogy a magyar társadalom a rendszerváltás óta egyre nagyobb mértékben utasítja el a piacgazdaságot, a nagyvállalatok és földek magánosítását, a külföldiek tulajdonlását, valamint a teljesítmények piaci jutalmazását. A piacgazdaság elutasítottága mellett jelentős a hazai versenyt tisztességtelennek mondók aránya. A versenyt általában azok kedvelik, akik maguk szinte teljesen védett helyzetben vannak vele szemben.**

Journal of Economic Literature (JEL) kód: D02.

Elméleti bevezető

A verseny fogalmáról, mint arra *Fülöp Márta* [2008a] egy 2008-as írásában felhívja a figyelmet, nemcsak az idő előrehaladtával és az elméleti, illetve empirikus kutatások szaporodásával, hanem a politikai rendszerek változásával is egymástól igen eltérő koncepciókat alkottak a társadalomtudósok. A második világháborút követően – elsősorban *Morton Deutsch* kutatásai nyomán – a versenyt az együttműkö-

* Szeretnék köszönetet mondani *Hann Endrének* és a Medián munkatársainak, amiért az elmúlt két évtized versennyel kapcsolatos empirikus adatait a rendelkezésemre bocsátották, valamint *Laki Mihálynak* és *Lengyel Györgynek* a szöveg javításához nyújtott értékes megjegyzéseiért és javaslatiért. Végül értékes segítséget nyújtottak a szöveg koherensebb és feszesebbé tételében a Külgazdaság szerkesztőségének munkatársai, mindenekelőtt az anonim lektor.

Bakonyi Eszter, a Medián Közvélemény- és Piacutató Intézet kutatásvezetője.
E-mail cím: bakonyi@median.hu

déssel szemben, a bináris oppozíció másik végleteként határozták meg. Az együttműködő csoportokban egalitáriánus szemléletet találtak, a tagok között bizalmi viszony alakult ki a közös cél elérése érdekében, ami persze nem meglepő akkor, ha olyan a kísérleti szituáció, hogy a dolognak nincs igazán tétje. A versenyt viszont *Deutsch* alapkísérletében 1949-ben úgy oldották meg, hogy zéró összegű játszmat teremtettek a résztvevők számára, akik így érthető módon nem az összefogásra és az esetleg gyengébbek segítésére, hanem az önálló haszonszerzésre törekedtek, ami a szituációból következően csak mások rovására érhető el. Az együttműködést a kutatások során később is erkölcsileg magasabb rendűnek tartották, míg a versenyt erkölcstelenebbnek, és a két fogalom szükségszerűen kizárta egymást. *Ferge Zsuzsa* [2009] egy közelmúltbeli írásában ugyancsak alapvetően bináris oppozícióban, a kooperációval, illetve a társadalmi szolidaritással szemben határozza meg a verseny fogalmát. A piaci versenyről pedig azt állapítja meg, hogy az „nyilvánvalóan kiszorító verseny”, amely fogalom meghatározása szerint „dezintegrál”, és „a korlátlan verseny magát a piacot is tönkreteszi”.

A paradigmaváltás fokozatosan következett be a tudományban, kezdetben még csak a két fogalom együttes megjelenéséről, keveredéséről írtak, majd hamarosan megjelentek a jóval árnyaltabb, a fogalmi gazdagság miatt már-már empirikusan is nehezen tesztelhető konceptualizációk. *Fülöp* [2008a, 125. o.] elemzése szerint „a versengés negatív megítélése akkor kezdett árnyaltabbá válni, amikor megszűnt a hidegháború, a szocialista világrendszer lényegében összeomlott, és a szocialista blokkba tartozó országok saját fejlődésük útját a versengő piacgazdaságban és a politikai erők versengésén alapuló demokratikus politikai rendszerben látták”. Az újabb kísérletek és felmérések azt mutatták, hogy a versengésben lévő csoport sokszor nemhogy nem rosszabbul, de jobban működik. Kizárja ugyanis a társas lazsálást, és produktívabb lehet a verseny közbeni együttműködés, hiszen nem magától értetődő, mint az együttműködő csoportban, hanem meg kell dolgozni érte, és a cél érdekében kell jó színvonalon működtetni. Ehhez persze arra van szükség, hogy az emberek képesek legyenek felmérni az egyes stratégiák, például az egymással összefogó vagy egymás ellen dolgozó stratégia közötti különbségeket, és képesek legyenek választani közöttük. Az a cél, amiért versenyezni kell és nem elég „csak” együttműködni másokkal, értékesebbé válhat és nagyobb motivációs ereje lehet. Ugyanakkor a gyengébben teljesítők közhangulatára és ezáltal mentális és fizikai egészségére, munkabírására romboló hatásuk is lehet a versenyben jobban szereplőkkel való összehasonlítgatásoknak. Azaz társadalmi szinten pozitív és negatív tendenciák elindítására vagy megerősítésére is képes lehet a verseny egy közösségen belül.

Az újabb, tehát a kilencvenes években vagy az után született tanulmányok a verseny különböző típusainak leírásával is tovább árnyalták ezt a fogalmat. *Sommer* [1995] például megkülönbözteti a *spontán versengést*, amikor íratlan szabályok szerint, jutalmazási rendszer nélkül, látens módon folyik a másokkal való összehasonlítás által a verseny, és sokszor a másoknál látott sikeres cselekvési sémák ellesésére

irányul. Elválasztja ezt a fogalmat a *strukturált vagy formális versengéstől*, ahol a szabályok és a jutalmazási rendszer rögzített és ismert, az egyének közti verseny kívülről származik, a struktúrából adódik számukra. Egy másik tipológia szerint, amit *Ryckman* [1990, 1996] és munkatársai dolgoztak ki, létezik az önféjlődésre koncentráló személyiség, aki nem a cél elérésében, hanem magában a versenyben leli örömét, ezáltal nem is a másik kárára igyekszik győzni. Ezzel állítják szembe a hiperversengő személyiséget, aki mindenáron nyerni akar, konfliktusosak a kapcsolatai, hatalmi relációban érzi jól magát és nem alkalmas az együttműködésre. *Nagy József* [1998] már négyféle típust különít el a szabályozottság, az esélyesség és az arányos kockázat különböző mértékű érvényesülése alapján. Az *antiszociális típus* versengésére az jellemző, hogy minden megengedett számára, és a cél szentesíti az eszközt. Az *aszociális*, amelyet *Nagy* az előzővel együtt negatív *stratégiának* tart, arra utal, hogy a szabályozottság elvének megfelelően a felek tudatában vannak a szabályoknak, és közösségi nyomás hatására be is tartják azokat a verseny során. A *lojális versengési típusnál* már az esélyesség és az arányossági kockázat együttesen érvényesül, itt a versengés csak az esélyesek között jön létre. Végül a *proszociális típusnál*, amit *Nagy* az előbbivel együtt pozitívnak tart, a versengés során az egyének a szabályozottságot követik, de úgy, hogy külső kontroll nélkül is betartják a szabályokat és az esélytelenebb ellenfelet közben hozzásegítik az esélyesség váláshoz (*Fülöp*, 2008a, 132–134. o.).

Fülöp fogalom meghatározása valószínűleg a legárnyaltabb és legkidolgozottabb a versenytipológiák közül, ugyanakkor a sokféle szempont együttes működtetésére, a tipológia részletességére való tekintettel elég kétségesnek látszik egy felmérés során az empirikus kutatás és a típusok operacionalizálása. Elméletében mindenestre különválasztja a konstruktív és a destruktív verseny folyamatát, méghozzá oly módon, hogy ehhez „az erőforrások szűkös/tágas voltát, a versengés intenzitását (a tét nagysága, a versengés gyakorisága), a versengés moralitását (szabálytartás), a versengés értékelési kritériumait (átlátható vagy sem), időperspektíváját (hosszú vagy rövid távú folyamatként fogják fel a versengő felek), a versengés irányultságát (önmagára irányul-e vagy a riválisra) és a versengő felek közötti kapcsolatot (baráti, ellenséges, instrumentális) tekintette meghatározónak” (*Fülöp*, 2008a, 134. o.). Ez utóbbi szempont témánk szempontjából is különösen érdekes, bár közvetlenül erre irányuló kérdés nem szerepelt a most tárgyalandó felmérésben. A verseny tehát lehet konstruktív társas folyamat, ha a felek betartják saját közösségük, valamint a fair play szabályait, jó kapcsolat van köztük és felismerik, hogy egymás kompetenciáját nem csökkentik, hanem erősítik. A felek közötti viszonyra hívja fel a figyelmet *Tassi* és *Schneider* [1997] modellje is a feladat- és a partnerorientált versengés elkülönítésével, amelyben előbbi a harmonikus, utóbbi a konfliktusos viszonyra utal. Visszatérve *Fülöp* elméletéhez, a felek közötti viszony alapján *háromféle típust* különít el. A *baráti-konstruktív kapcsolat* lényege, hogy az egymással jó, közeli kapcsolatban lévő feleknek azonos az érdeklődésük és céljaik, ezért segítik egymást.

Az *ellenséges-destruktív kapcsolatban* a felek akadálynak tekintik a másik létét, és a legtöbb energiát a másikkal szembeni ellenlépésekre, mielőbbi kiiktatására fordítják. A harmadik, az *instrumentalista-konstruktív* viszonyban a cél a legfontosabb, a társak csak eszköz jellegűek, annyi szerepük van csupán, hogy az illetőt motiválják, ne hagyják lankadni (Fülöp, 2008a, 134–135. o.).

A versennyel foglalkozó szakirodalomnak, mint ebből a nagyon rövid és vázlatos áttekintésből is látható, jelentős része erősen normatív szemléletű. Kevésbé normatív, de a leírás pontosságában és az ok-okozati viszony irányában ugyancsak kritizálható a strukturalista elmélet, amely szerint a struktúra határozza meg a viselkedést és a magatartásmintákat. A magyarországi rendszerváltás során e megközelítés támogatói szerint a versenyellenes államszocialista struktúrák fennmaradásának, továbbélésének köszönhetőek a fennmaradó, esetleg felerősödő versenyellenes magatartásformák és közhangulat (Voszka, 2003, 16. o.). A verseny hazai kialakulásának, működési módjának leírását nehezíti az is, hogy a torzító struktúrák mellett létrejöttek az alapvető piaci intézmények és mechanizmusok is, ötvöződött a régi és az új struktúra, miközben fokozatosan, lassan és sokszor ellentmondásosan, de változásban volt mindkettő. Ezért ezt a versenytípust, illetve kialakulásának folyamatát *Voszka Éva* rendszerváltó versenyteremtésnek nevezi. Ennek fontos jellemzője más versenytípusokhoz, kialakulási módokhoz képest, hogy „a gazdaság egészében történelmi léptékekkel mérve egyszerre – közelebről nézve: célszerűen megszabott sorrendben – kell létrehozni a verseny minden elemét. Az új keretek kiépítésében megkerülhetetlen állam (a törvényhozás és a végrehajtó hatalom) maga is éppen formálódó-forrongó intézményrendszer, amelynek egyik legfontosabb feladata saját szerepének gyökeres felülvizsgálata, sok területen a visszahúzóadás” (Voszka, 2003, 13. o.). Ugyanakkor a szerző arra is rámutat, hogy az Európai Unióban sem magától értetődő a verseny erősödése és a torzító szabályok vagy struktúrák lebontása (Voszka, 2003, 236. o.).

A rendszerváltó versenyteremtés folyamata a verseny egy sajátos típusa, és szintén az újfajta, pozitív versenyfogalomból indul ki. Sajátosságai közé tartozik, hogy erősen kötődik az államhoz, azaz a versenyteremtésben fontos szerepet tulajdonít az állam aktív részvételének. Másrészt a hagyományos versenyteremtéssel és versenyfogalommal szemben a gazdasági hatékonyság mellett egyes társadalmi csoportok helyzetének javítását, valamint a politikai-hatalmi struktúra módosítását is célul tűzi ki. Ez utóbbiakra lehet példa az új és/vagy kisebb vállalkozások segítése vagy a hagyományos nagyvállalatok politikai és gazdasági befolyásának csökkentése (Voszka, 2003, 15. o.). Ugyanakkor azt is hozzá kell ehhez tenni, hogy az átalakuló gazdaságok és társadalmak több olyan jellegzetességet, jellemzőt is hordoznak magukban, amelyek felerősítik a tévedések és kedvezőtlen gazdasági változások lehetőségét. Ilyen kedvezőtlen feltétel többek között az új intézményrendszer gyengesége, kialakulatlansága, az állami tisztviselők és az apparátus tapasztalatlansága, az átfogó bizonytalanság atmoszférája a gazdasági életben, a változások gyorsasága, valamint a megbízható piaci információk kezdeti hiánya (Voszka, 2003, 20. o.).

A hazai versenyteremtésnek ezért is volt az egyik legfontosabb vonása a gazdasági működőképesség megteremtése, fenntartása és az egyensúly javítása. Az ilyen irányú állami szabályozások csírái már a hatvanas években megjelentek, igazán azonban a nyolcvanas években erősödtek fel. A rendszerváltó versenyteremtésben így lehetőség volt egy nyugodt fokozatosságra a piaci struktúrák kialakítása terén (Voszka, 2003, 44. o.). Az államszocialista időkben indult vállalkozás piaci szemléletének azonban akadnak komoly kritikussai is. Ónody Tamás szerint például a gmk-zás sokkal inkább magán viselte az államszocializmus, mint a piacgazdaság jegyeit. Az állam a legitimitás elnyerése érdekében igyekezett elősegíteni az anyagi gyarapodást, cserébe szemet hunyt a rendszert kijátszó ügyeskedés felett. A korábbi struktúra megszűnésével azonban az általa kialakított magatartás nem változott: „a szocializmus eltűnt, az ügyeskedés mint stratégia maradt” (Ónody, 2008). A rendszerváltó verseny egy másik kritikus a Ferge Zsuzsa [2009], aki vizsgálatai alapján arra hívja fel a figyelmet, hogy a rendszerváltást követő évtizedben a kapitalizmus és a verseny felerősítette a társadalmi kirekesztést és az országon belüli társadalmi-területi egyenlőtlenségeket.

A gazdasági szerkezetváltás a rendszerváltás után is jelentős mértékben a politikai céloknak rendelődött alá. Voszka [2003, 118. o.] elemzése szerint a rendszer-változás első évtizedében a politikai megfontolások általában felülírták a gazdasági racionalitás érveit: „a fő kormányzati cél nem a verseny strukturális alapjainak javítása, hanem közvetlen hatalmi érdekek érvényesítése volt”. Ennek egyik eszköze a redisztribúció, amely elvileg versenyellenes, a versenyt torzító tevékenység, ám egy átalakuló, bizonytalan környezetben a bizalom megalapozását és a hatékonyság megteremtését is segítheti. Egy stabil, jól működő piacgazdaságban az újraelosztás alapvetően hátráltatja a versenyt, ám a működési keretek kialakítása és megszilárdítása idején, és valószínűleg később is, a versenyképesség megalapozója is lehet (Voszka, 2003, 36–37. o.). A versenyről való elméletalkotásnak tehát érdemes mindig szem előtt tartania a fogalom időhöz és helyhez, azaz kultúrához kötöttségét.

A kutatás módszertani háttérének bemutatását követő fejezetekben részletesen megvizsgáljuk, hogy két évtizeddel a rendszerváltás után hogyan vélekednek az emberek a rendszerváltó versenyteremtés sikeréről, mennyire határozza meg gondolkodásmódjukat a létező struktúra, hogyan változott a versenyről és a piacgazdaság más jellemzőiről kialakult kép e két évtized során, illetve milyen versengési magatartással jellemezhetők fogyasztóként és a verseny kínálati oldalának szereplőjeként.

Módszertani bevezető

A Medián Közvélemény- és Piackutató Intézet felmérést végzett a verseny fogalmának általános és hazai megítéléséről, valamint a gazdaság működése és a piacgazdaság iránti attitűdökről. Az adatfelvételre 2008. május 9-e és 13-a között került

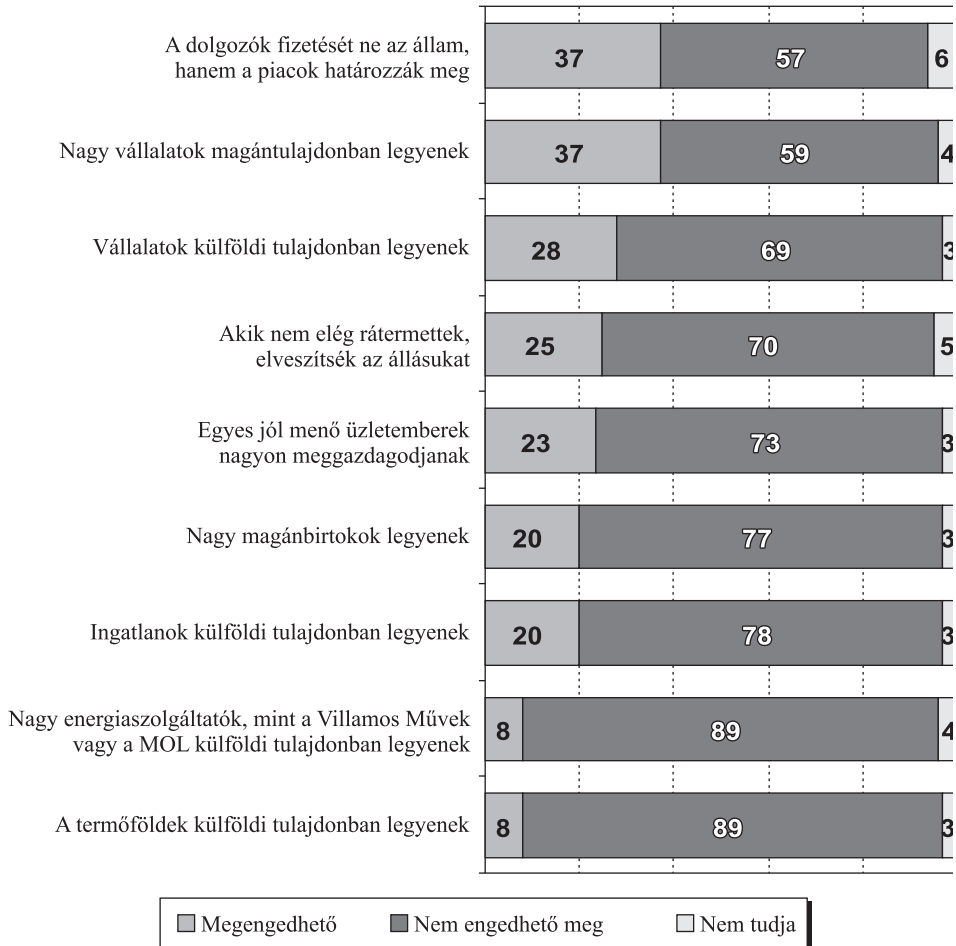
sor az ország felnőtt népességét reprezentáló 1200 fő személyes megkérdezésével, strukturált kérdőívvel. A minta kisebb torzulásait a kutatók a KSH adatait felhasználva matematikai eljárással, úgynevezett súlyozással korrigálták, és így a minta jól tükrözi a szavazókorú lakosság településtípus, nem, életkor és iskolai végzettség szerinti összetételét. A közölt adatok hibahatára az adott kérdésre válaszolók számától függően ± 2 –5 százalék. Az elemzés során felhasználtuk a Medián korábbi, 1991-es, 1995-ös, 2005-ös és 2007-es hasonló témájú felméréseinek eredményeit, amelyek ugyanilyen módszertani eljárással készültek. Azoknál a kérdéseknél, ahol érdekes és statisztikai értelemben releváns volt, társadalmi, gazdasági és politikai háttérváltozókkal is összevetettük az eredményeket, de csak a statisztikai értelemben is szignifikáns különbségeket ábrázoltuk. A minta társadalmi-gazdasági jellemzőinek részletesebb összefoglalását a Függelék tartalmazza.

Vélemények az „ideális” gazdasági rendszerről

A felmérés során egy előzetesen összeállított listából a megkérdezettek többsége az összes, a működő piacgazdaságra és a kapitalista rendszerre jellemző vonást károsnak tartotta. A legnagyobb elutasítást a nagy energiaszolgáltatók, például az MVM és a MOL, valamint a termőföldek külföldi tulajdonba kerülése váltotta ki: ezek a mi gazdasági rendszerünkben a válaszadók kilenczede szerint nem engedhetők meg. Még a legnagyobb elfogadottságot azok a javaslatok kapták (a többség ugyan szintén elutasította őket), amelyek szerint a dolgozók fizetését ne az állam, hanem a piaci viszonyok határozzák meg, illetve hogy a nagyvállalatok magántulajdonban legyenek – mindkettőt majdnem négytizednyien tartották elfogadhatónak. Tízből csak hárman mondták megengedhetőnek, hogy vállalatok külföldi tulajdonban legyenek. Ennél is kisebb volt a támogatottsága annak, hogy akik nem elég rátermettek, elveszítsék az állásukat, valamint hogy egyes jól menő üzletemberek nagyon meggazdagodjanak: mindez csak minden negyedik ember számára elfogadható jelenség. Végül minden ötödik válaszadó értett egyet azzal, hogy nagy magánbirtokok legyenek Magyarországon, és hogy külföldiek ingatlant birtokolhassanak. (Lásd az *1. ábrát*.)

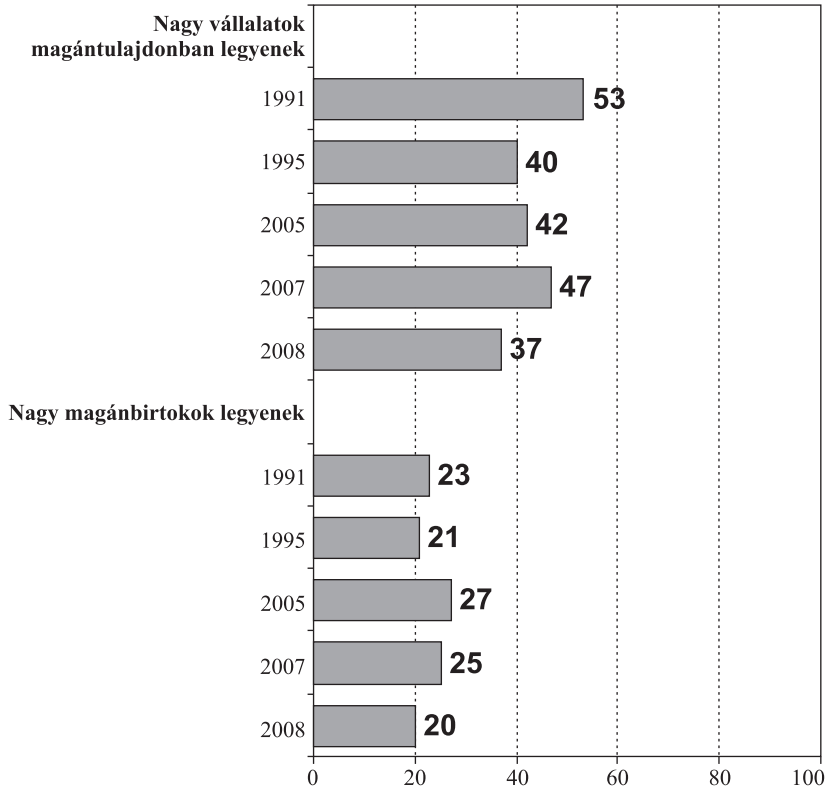
A rendszerváltás óta sokat változtak a privatizációval kapcsolatos attitűdök. Ennek értékeléséhez azonban érdemes szem előtt tartani a magyarországi privatizáció néhány alapvető sajátosságát is. A rendszerváltó gazdaságokkal foglalkozó szakirodalom ugyanis megkülönbözteti a privatizáció két típusát: a *rendszerváltó* és a *rendszererősítő privatizációt*. Ezek mind funkciójukban, mind külső, strukturális feltételeikben különböznek egymástól. Az utóbbi az intézményrendszer meglétére, megszilárdultságára utal, valamint arra, hogy a tulajdonosváltás csak a társadalom gazdasági alrendszerét, vagy hatalmi viszonyait is alapvetően érinti-e. A *rendszerváltó privatizáció* ugyanis sajátos kelet-közép-európai forma, tehát a közvélemény

**Vélemények arról, hogy a mi gazdasági rendszerünkben
megengedhetők vagy nem engedhetők meg a következők**
(Százalék)

privatizációról alkotott véleményét nem érdemes a nyugati típusú vagy ideáltipikus privatizációfogalommal összevetni. A rendszerváltó privatizáció során ugyanis a magánosítás nem a gazdaság szűk rétegét érintette csak, hanem szinte az egész szektort befolyásolta, és a vagyoni mellett teljes hatalmi átrendeződéssel is járt. A másik fontos jellemzője, hogy a rendszererősítő privatizációval szemben nem tudták már meglévő, stabilan működő piaci intézmények támogatni a folyamatot, mert ezek vagy hiányoztak, vagy még gyengék voltak. *Voszka* [2003, 23–24. o.] megfogalmazásával: a rendszerváltó privatizáció esetében „tehát nem egyszerű tulajdonosváltás-

A privatizációval kapcsolatos attitűdök változása a rendszerváltás óta
(Azok aránya, akik szerint megengedhető a magánosítás, százalékban)

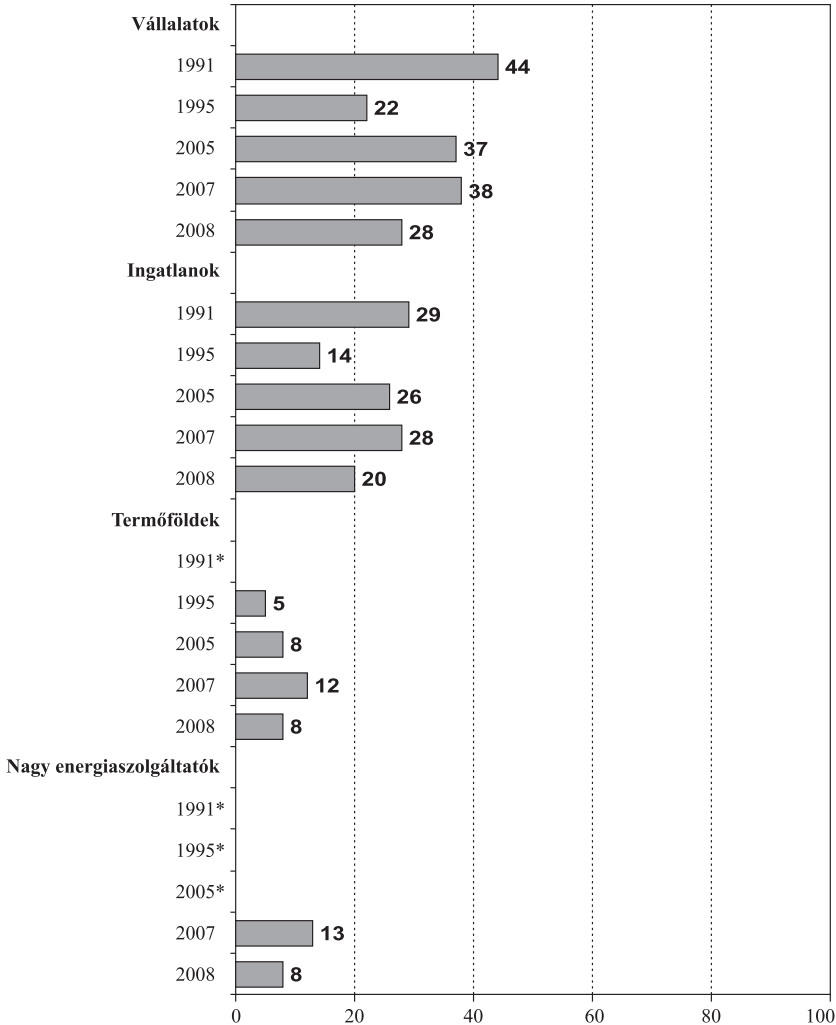

ról van szó, hanem az egész koordinációs mechanizmus, az összes szabályozási elem (szinte) egyidejű változásáról”.

Igazán erős társadalmi támogatottságot a magánosítás ugyan sosem élvezett Magyarországon, 1991-ben még a megkérdezetteknek egy hajszállal több mint fele úgy gondolta, hogy megengedhető, hogy nagy vállalatok magántulajdonba kerüljenek (*Hann–Laki*, 1992, 93–108. o.). A Bokros-csomag idejére már négytizedre mérséklődött ez az arány, majd 2007 őszére ismét megközelítette az 50 százalékot. Végül 2008 tavaszán az eddig mért legalacsonyabb szintre, 37 százalékra csökkent a vállalatok magánkézbe adását elfogadhatónak tartók köre.

Ennél is kisebb minden felmérésnél a nagy földbirtokok magántulajdonba kerülésének támogatottsága. Már az első, 1991-es adatfelvételnél a nagyvállalatokhoz képest kevesebb mint feleannyian támogatták a nagy magánbirtokok létrejöttét: mindössze a válaszadók egynegyede. Ez az arány a rendszerváltás után másfél év-

A külföldi tulajdonnal kapcsolatos attitűdök változása a rendszerváltás óta
(Azok aránya, akik szerint megengedhető, százalékban)

tizeddel 23-ról 27 százalékra változott, ami statisztikai értelemben elhanyagolható növekedés. Ehhez képest viszont jelentősen csökkent a nagy magánbirtokok létét elfogadhatónak tartók aránya 2008-ra: csupán minden ötödik ember vélekedett így.

Ezeket a változásokat azzal is megindokolhatjuk, hogy az idők folyamán felerősödött a közvéleményben a magánbefektetőktől való félelem, mert fogyasztóként sokan attól tartanak, hogy a profitmaximalizálás érdekében tevékenykedő magánbe-

fektető szükségszerűen hasznot húz az ügyfeleiből, és megkárosítja őket. Másrészt, ahogy Ónody [2008] megfogalmazza, a legtöbb ember maga sem tartja be a szabályokat: „az építési engedélyektől a közúti előírásokon át az adózásig”, ezért a másiktól is azt feltételezi, hogy szintén ki fogja játszani az előírásokat. (Lásd a 2. ábrát.)

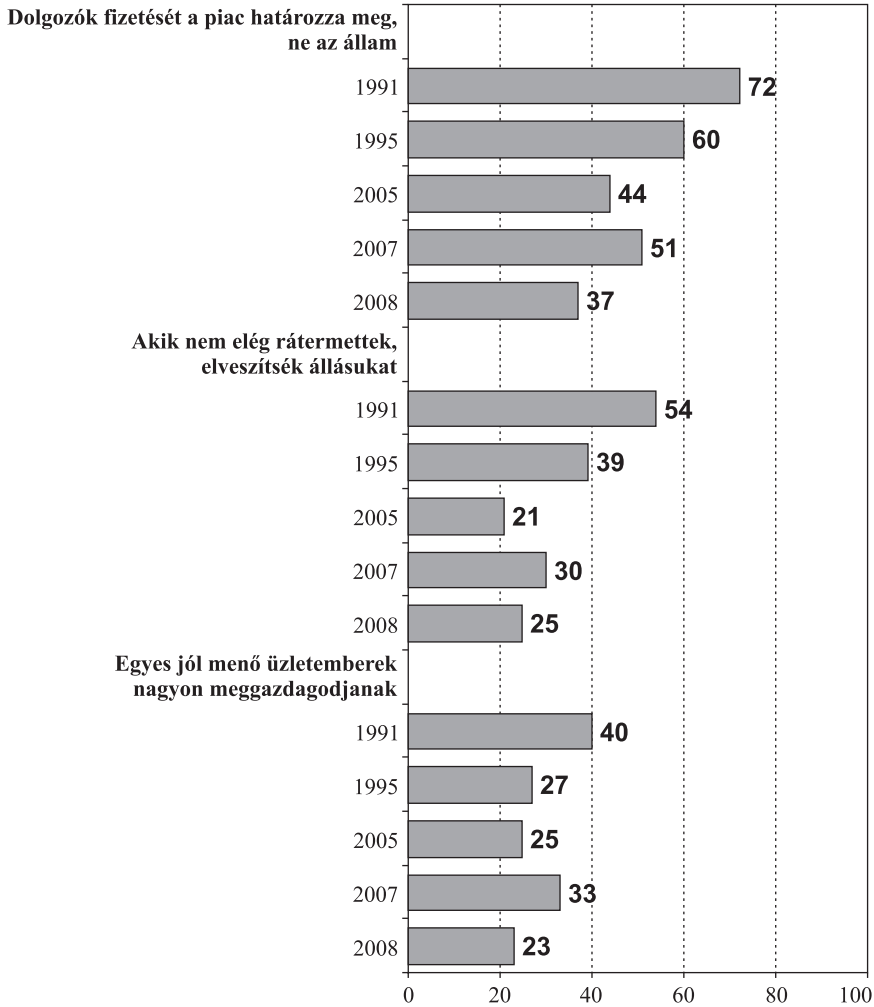
A külföldi tulajdon elfogadottsága szintén a földbirtokok esetében volt mindig a legalacsonyabb, bár 1995 és 2007 között jelentősen, 5-ről 12 százalékra emelkedett, 2008-ban ismét 10 százalék alatt maradt a külföldiek földtulajdonlását elfogadók csoportja. A vállalatok és az ingatlanok esetében már engedékenyebb volt a közvélemény, 1991-ben még az előbbi 44, az utóbbit 29 százalék tartotta elfogadhatónak. Négy évvel később az elfogadók aránya a felére esett vissza, majd mind a vállalatok, mind az ingatlanok esetében a '91-es szinthez közelített a külföldi tulajdonlást támogatók köre. Az elmúlt évben viszont a termőföldhöz és a nagy energiaszolgáltatókhoz hasonlóan a vállalatok és az ingatlanok esetében is jelentősen csökkent a külföldi tulajdonost elfogadók csoportja.

A magánosítással szemben a külföldi tulajdonnal kapcsolatban jóval nagyobb mértékben változtak a vélemények a rendszerváltás utáni majdnem két évtizedben. Az attitűdök változásának trendjei azonban nagyon hasonlóak voltak a privatizációval és a külföldi tulajdonnal kapcsolatban. (Lásd a 3. ábrát.)

Az előzőektől eltérően alakultak a piacon való sikerességgel, illetve jutalmazással kapcsolatos attitűdök. Azzal az állítással például, hogy a dolgozók fizetését ne az állam, hanem a piac határozza meg, a rendszerváltáskor még tíz megkérdezettből heten egyetértettek, és még a Bokros-csomag idején is tizből hatan. Ehhez hasonlóan azzal a véleménnyel, hogy a nem eléggé rátermettek elveszíthessék az állásukat, 1991-ben valamivel több mint a válaszadók fele, de még 1995-ben is negyztizednyien egyetértettek. Mindkét állítás esetében az elfogadottság szempontjából a 2005-ös felmérés volt a mélypont. Ugyanez volt a helyzet a gazdasági siker megítélésében, bár ott már 1995-re jelentősen visszaesett a támogatók aránya.

Ónody Tamás a piaci szemlélettel és a piaci sikerrel kapcsolatos gyanakvásnak három, az államszocialista időkből eredő okát különbözteti meg. Az első a haszon eltérő nagysága, azaz a nagyobb vagyont szerzők iránti irigység: „a »zöldséges merci« és a hétvégi telekre felhúzott tűzépbarokk nyaraló még belefért a kispolgári világba, a bankok és a vállalatok gazdagsága már nem” (Ónody, 2008). A második ok, hogy a zimmer frei-ezőkre vagy a fusizó szerelőkre úgy tekintettek az emberek, mint akik nem azonosulnak a piaci szemlélettel, csak kényszerből teszik, mert ebben a rendszerben így lehet fennmaradni és megélni. Akik viszont nem kényszerből vállalkoznak, azok gyanúsak, idegenek és ellenségesek. A harmadik okot Ónody antikapitalista érzületnek nevezi, amikor valaki megkülönbözteti a termelőmunkát a nem termelő munkától, mely utóbbi nem értéket teremt, nem igazi munka, csak jogászkodás és pénzügyi ügyeskedés vagy spekuláció, mint amit az ügyvédek vagy a bankok, biztosítók végeznek (Ónody, 2008). Ugyanezt a gondolatot bontja ki Fülöp Márta is egy kicsit másképp, amikor arra hivatkozik, hogy a saját csekély önbizalom

**A piacon való sikeresség, jutalmazás iránti
attitűdök változása a rendszerváltás óta**
(Azok aránya, akik szerint megengedhető, százalékban)

és önbecsülés akadályozza meg az emberek egy jelentős részét abban, hogy pozitívan vélekedjen másoknak a versenyben elért sikeréről. A saját hibák és kudarc feldolgozása, illetve megmagyarázása ugyanis sokkal könnyebb, ha a másikat, aki viszont sikeres volt, tisztességtelennek, gyanúsak, csalónak állítjuk be. Ez azzal az előnnyel is jár, hogy a másik győzelmét és ezáltal saját kudarcát relativizálni, kisebbiteni lehet. *Fülöp [2008b]* megfogalmazása szerint: „a magyar társadalom devalválja a győzelmet. Ha valakinek pénze van, az is devalválta pozíció. Nem szeretjük a gazda-

gokat.” Mindezekon túl, valószínűleg a „sikervakság” (Csepeli–Örkény–Székelyi–Barna, 2004, 5–21. o.) jelensége és az államszocialista rendszer egalitáriánus hagyományainak továbbélése is szerepet játszhatott abban, hogy a jól menő üzletemberek meggazdagodását kezdettől fogva kisebb arányban támogatta a társadalom, mint a dolgozók államtól független, piaci alapú jövedelmét vagy a nem elég rátermettek állásvesztését. Mindhárom véleményt kicsit többen támogatták 2007 őszén, mint a 2005-ös mélypont idején, majd kevesebb mint egy év alatt mindhárom esetben jelentősen visszaesett az egyetértők aránya. (Lásd a 4. ábrát.)

Ha a kérdőívben szereplő állításokkal való egyetértés és egyet nem értés alapján többváltozós statisztikai eljárással, úgynevezett szeparált főkomponens-elemzéssel létrehozuk ezt a három dimenziót a privatizáció, a külföldi tulajdon és a piaci siker jutalmazása alapján, akkor össze lehet hasonlítani a különböző társadalmi csoportok attitűdjeit egymással. Látható például, hogy az iskolázottsággal nem nő fokozatosan az egyes piacgazdasági jellemzők támogatottsága: az érettségivel nem rendelkezők, azaz a népesség fele lényegében egységesen elutasító mind a három dimenzióban. A leginkább a diplomások elfogadók, különösen a piaci siker jutalmazását illetően, ám ez nem meglepő annak tudatában, hogy a magasabb iskolai végzettség általában kedvezőbb munkaerő-piaci helyzetet, életszínvonalat eredményez.

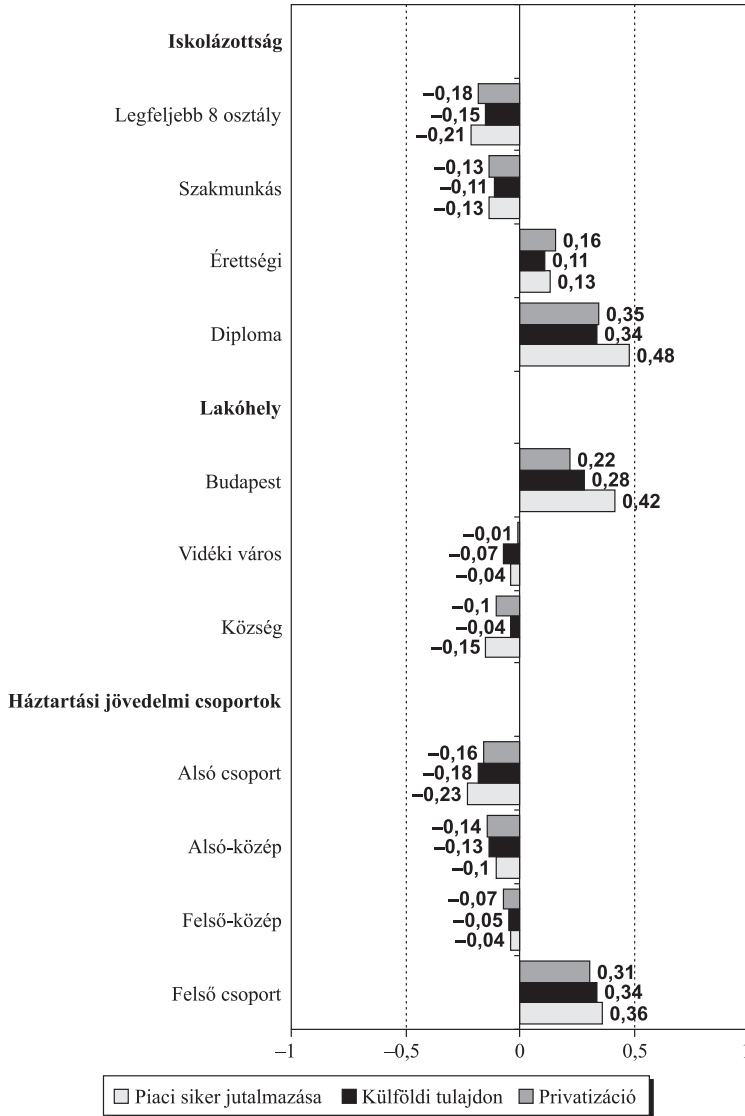
A válaszadók lakóhelyi státusa szerint a legnagyobb eltérés a budapestiek és a vidékiek között van, bár itt van egy szerény fokozatosság a községektől az urbanizáltabb települések felé haladva. A privatizáció, a külföldi tulajdon és a piaci siker jutalmazásának támogatottsága a leginkább a háztartás egy főre jutó havi jövedelme szerint emelkedik egyenletesen. Ugyanakkor az is érdekes, hogy a legkedvezőbb helyzetűeket kivéve minden csoport valamilyen mértékben elutasító mindhárom dimenzió esetében. (Lásd az 5. ábrát.)

Végül nem ábrázoltuk külön, a válaszadók neme szerint csak a piaci siker jutalmazása dimenziójában adódtak lényeges véleménykülönbségek: a férfiak pozitívabban viszonyultak hozzá, mint a nők, ami szintén nem meglepő, ha sokszor akár még ugyanolyan beosztásban is magasabb jövedelmet kaphat egy férfi, mint egy nő.

Jelentős eltérések adódtak a különböző csoportok attitűdjeiben a válaszadók munkaerő-piaci helyzete szerint. A *külföldi tulajdon megítélésében* ugyan egyedül a mostani, illetve inaktívknál a legutolsó munkahely típusa alapján születtek eltérések: leginkább a legkevesbé érintett közsféra dolgozói ítélték meg pozitívan. Rajtuk kívül csak a tulajdonosok és önállók támogatták, a többi csoport kisebb vagy nagyobb mértékben negatívan viszonyult a külföldi tulajdonhoz, a legnagyobb mértékben egyébként az állami vállalatok alkalmazottai.

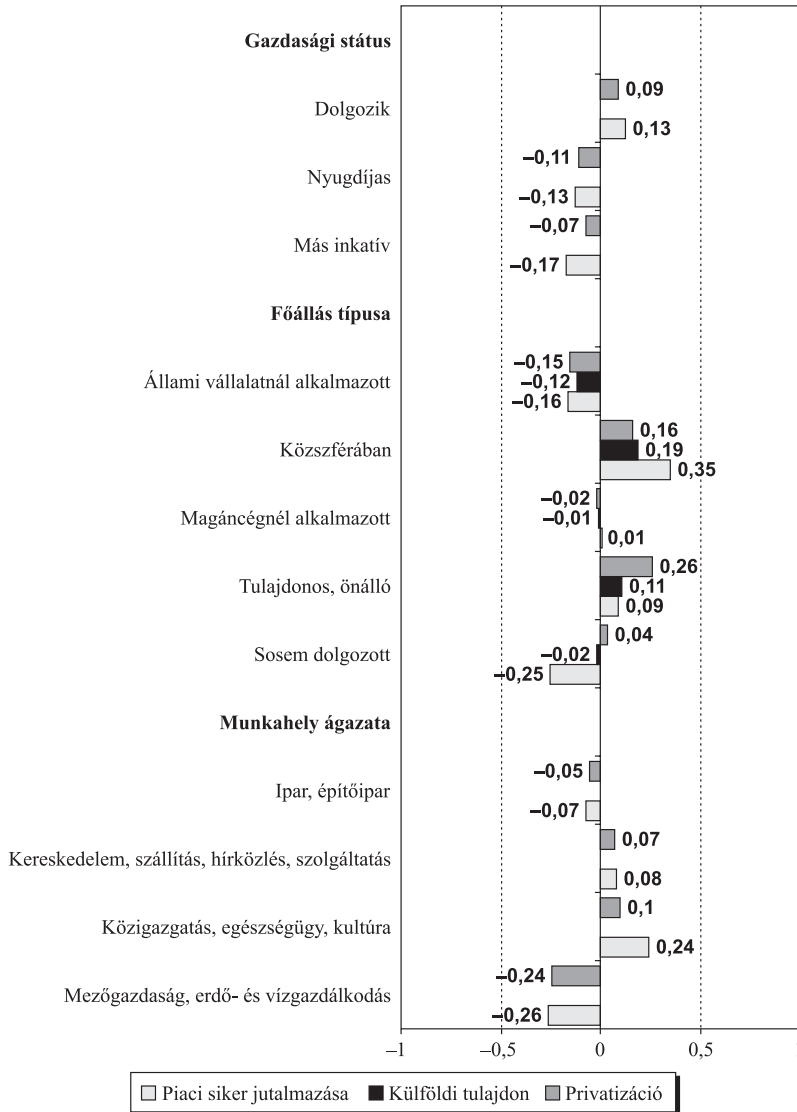
Maradva a főállás típusánál, a privatizációt leginkább azok támogatták, akik közvetlen haszonélvezői lehettek, vagy akiknek a munkahelyét egyáltalán nem érintette, esetleg nem veszélyeztette a magánosítás: tehát leginkább a tulajdonosok és önállók, illetve valamivel kisebb mértékben a közsféra dolgozói. A privatizációt a legerősebben az állami vállalatok alkalmazottai utasították el. Szintén negatívan

A privatizációval, a külföldi tulajdonnal és a piaci siker jutalmazásával kapcsolatos attitűdök néhány társadalmi csoportban
(Átlagok* az érdeemben válaszolók körében)

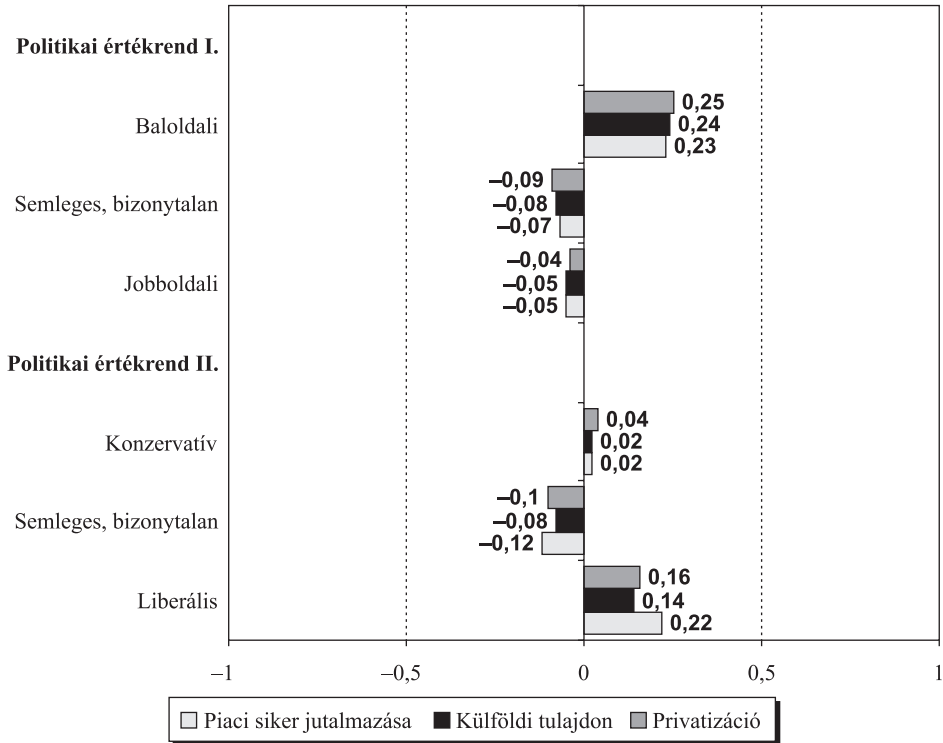
* Ezek a mutatók többváltozós statisztikai eljárással, úgynevezett szeparált főkomponens-elemzéssel jöttek létre. Ennek az eljárásnak az a célja, hogy különböző kérdésekben alkotott hasonló véleményeket sűrítse egyetlen mutatóba úgy, hogy az eredeti változókból minél több információt őrizzen meg. Mind a három főkomponens egy 0 átlagú, 1 szórású index, amelynek a nagy értékei a pozitív, a kis értékei a negatív attitűdöket fejezik ki.

A privatizációval, a külföldi tulajdonnal és a piaci siker jutalmazásával kapcsolatos attitűdök a munkaerő-piaci helyzet szerint
(Átlagok* az érdemben válaszolók körében)

* A magyarázatot lásd az 5. ábránál.

A privatizációval, a külföldi tulajdonnal és a piaci siker jutalmazásával kapcsolatos attitűdök politikai beállítottság szerint
(Átlagok* az érdemben válaszolók körében)

* A magyarázatot lásd az 5. ábránál.

vélekedtek róla a nyugdíjasok, és kisebb mértékben, de szintén elutasítóan a fiatalabb inaktívak. A munkahely ágazata alapján a mezőgazdaságból élőknek volt a leginkább lesújtó véleményük a privatizációról, míg az ipart, építőipart kivéve az összes többi csoportnak pozitív attitűdjei voltak vele kapcsolatban.

A piaci siker jutalmazása a legkevésbé a nem nyugdíjas inaktívaknak volt elfogadható, illetve azoknak, akik sosem dolgoztak. Szintén elutasítóak voltak a nyugdíjasok, az állami vállalatok alkalmazottai és a mezőgazdasági dolgozók, valamint szerényebb mértékben az ipar és építőipar résztvevői. Sajátos módon a legnagyobb támogatottságot ott érte el a piaci siker jutalmazása, ahol a munkahelyeken lényegében egyáltalán nem találkoznak vele a dolgozók: a főállás típusa és ágazata szerint a közszférában tevékenykedő köztisztviselők, közalkalmazottak. (Lásd a 6. ábrát.)

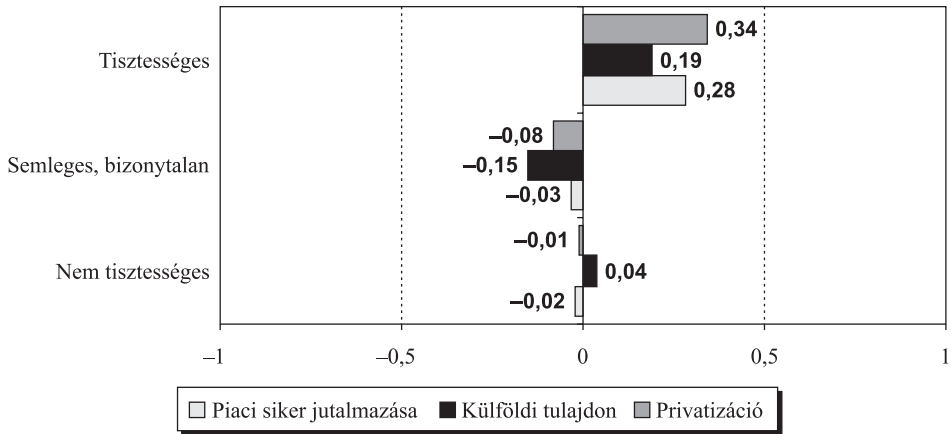
Érdekes módon a magukat baloldalinak vallók minden más csoportnál nagyobb mértékben támogatják a privatizációt, a külföldi tulajdont és a piaci siker jutalmazását. A magukat jobboldalinak mondók és a semleges, bizonytalan álláspontot képviselők viszont mindhárom dimenzióban elutasítóak voltak.

A konzervatív-liberális skálán magukat a konzervatív oldalra helyezők mind a három dimenzióban enyhe pozitív attitűddel rendelkeznek, és csak a semlegesek, bizonytalanok jellemezhetők negatív beállítottsággal. A liberálisok viszont mind a három jellemző esetében igen elfogadók, a leginkább a piaci siker jutalmazását támogatták. (Lásd a 7. ábrát.)

Az elmúlt két évtized adatsorai sajnos nem tartalmazták mindig ezeket a háttérváltozókat, ezért folyamatos idősoros elemzésre nincs lehetőség. A 2000-es évek közepén és végén készült felmérések azt mutatják, hogy a politikai önmeghatározás egyre ellentmondásosabb képet mutat a szabad piactudással kapcsolatban. A 2005 és 2008 között végzett vizsgálatok arra utalnak, hogy az – egyébként egyre kisebb létszámú – baloldali csoport egyre nagyobb mértékben támogatja a magánosítást, a külföldi tulajdont és a piacnak a munkaerőpiacon való egyre erőteljesebb érvényesülését. E jelenség magyarázata az is lehet, hogy a rendszerváltás gazdasági és társadalmi következményeinek az idő előrehaladtával egyre kritikusabb és átpolitizáltabb a megítélése, valamint a demokrácia és a szabad piactudás fogalmainak, értékeinek a társadalomban még mindig kevésbé letisztult a megjelenése. Végül a baloldaliak körében tapasztalt egyre erősödő szabadpiactudat és magánosításpárti érzésekre további magyarázat lehet, hogy a képviselőket ellátni igyekvő szocialista párt a kilencvenes évekhez képest – legalábbis retorikájában – a 2000-es évek közepén már határozottan kiállt és ösztönözte a különböző társadalmi alrendszerek privatizációját.

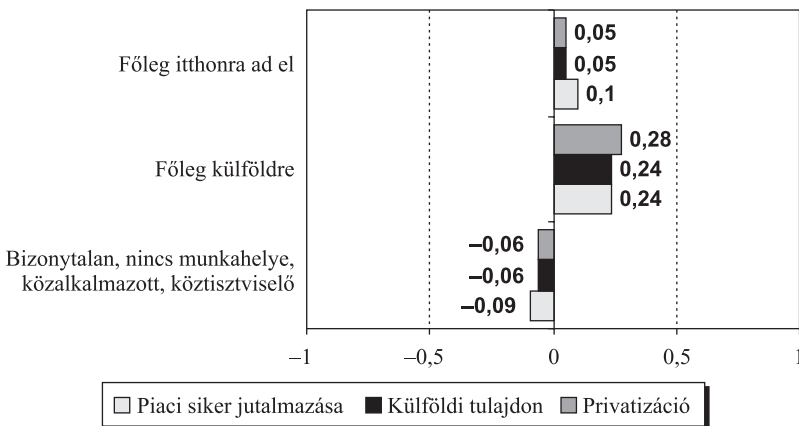
Érdekesen alakultak a három dimenzió alapján a vélemények a szerint is, hogy a válaszadók mennyire tartják tisztességesnek vagy tisztességtelennek a hazai gazdasági versenyt. Az még nem annyira meglepő, hogy akik tisztességesnek érzik a versenyt, azok a privatizáció, a külföldi tulajdon és a piaci siker jutalmazása iránt is pozitív attitűdöket táplálnak. A legnegatívabb véleményt viszont nem azok fogalmazták meg, akik elégedetlenek a hazai verseny tisztaságával, hanem akik semleges vagy bizonytalan álláspontot foglaltak el. Ők különösen a külföldi tulajdonnal szemben szigorúak, de mind a három dimenzióban valamilyen mértékben elutasítóak voltak. Akik viszont tisztességtelennek tartják a magyarországi versenyt, azok úgy tűnik, nem csak általános negatív beállítódás vagy valamilyen piactudatlanság miatt vélekednek így: válaszaik inkább arra utalnak, hogy bizonyos elvárásaikban csatlódhattak a hazai gazdasági rendszer működése, teljesítménye esetében. A külföldi tulajdonszerzést például ők is támogatják, ha szerény mértékben is, de a privatizáció és a piaci siker jutalmazása esetében is inkább semleges, enyhén negatív véleményt fogalmaztak meg. (Lásd a 8. ábrát.)

A privatizációval, a külföldi tulajdonnal és a piaci siker jutalmazásával kapcsolatos attitűdök aszerint, hogy a válaszadó mennyire tartja tisztességesnek a piaci versenyt Magyarországon
(Átlagok* az érdeemben válaszolók körében)

* A magyarázatot lásd az 5. ábránál.

A privatizációval, a külföldi tulajdonnal és a piaci siker jutalmazásával kapcsolatos attitűdök aszerint, hogy a válaszadó munkahelye elsősorban hol adja el termékeit, szolgáltatásait
(Átlagok* az érdeemben válaszolók körében)

* A magyarázatot lásd az 5. ábránál.

Úgy tűnik, a munkahely külföldi és belföldi kapcsolatainak aránya is jelentősen befolyásolja az illető attitűdjét néhány piaci jellemzővel kapcsolatban. Akik jelenleg dolgoznak és munkahelyük elsősorban külföldön értékesíti termékeit vagy szolgáltatásait, azok minden dimenzióban igen pozitív véleményt fogalmaztak meg, különösen a privatizációt illetően. Bár szintén támogatóan nyilatkoztak azok, ám az előző csoportnál jóval szerényebb mértékben, akiknek a munkahelye elsősorban a belföldi piacra ad el. Ők inkább a semleges állásponthez közelítenek, a piaci siker jutalmazását kivéve, amiről valamivel elfogadóbbak voltak. Negatív véleményeket csak azok fogalmaztak meg, akik nem dolgoznak, nincs munkahelyük, vagy a közszférában tevékenykednek, tehát nem vonatkozott rájuk a kérdés. (Lásd a 9. ábrát.)

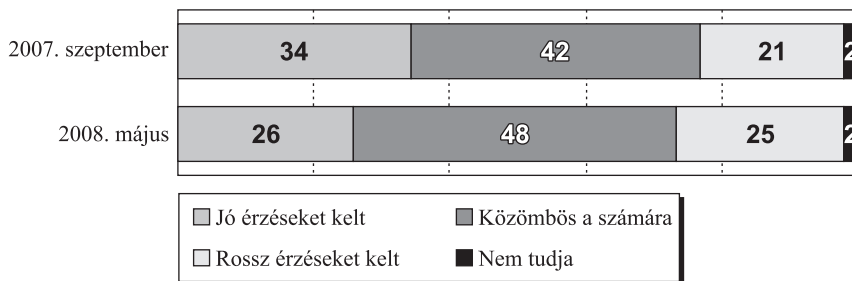
A verseny fogalmának percepciója, érzelmi viszonyulás hozzá

A legtöbb embernek, a felnőtt népesség felének nincs érzelmi viszonyulása a verseny fogalmához, azaz a szó hallatán se jó, se rossz érzései nincsenek. A többiek viszont határozott attitűddel rendelkeznek e fogalommal kapcsolatban: a megkérdezettek egynegyede számolt be arról, hogy jó érzéseket kelt benne ez a fogalom, és éppen ennyien voltak azok is, akik számára rossz érzéseket jelent.

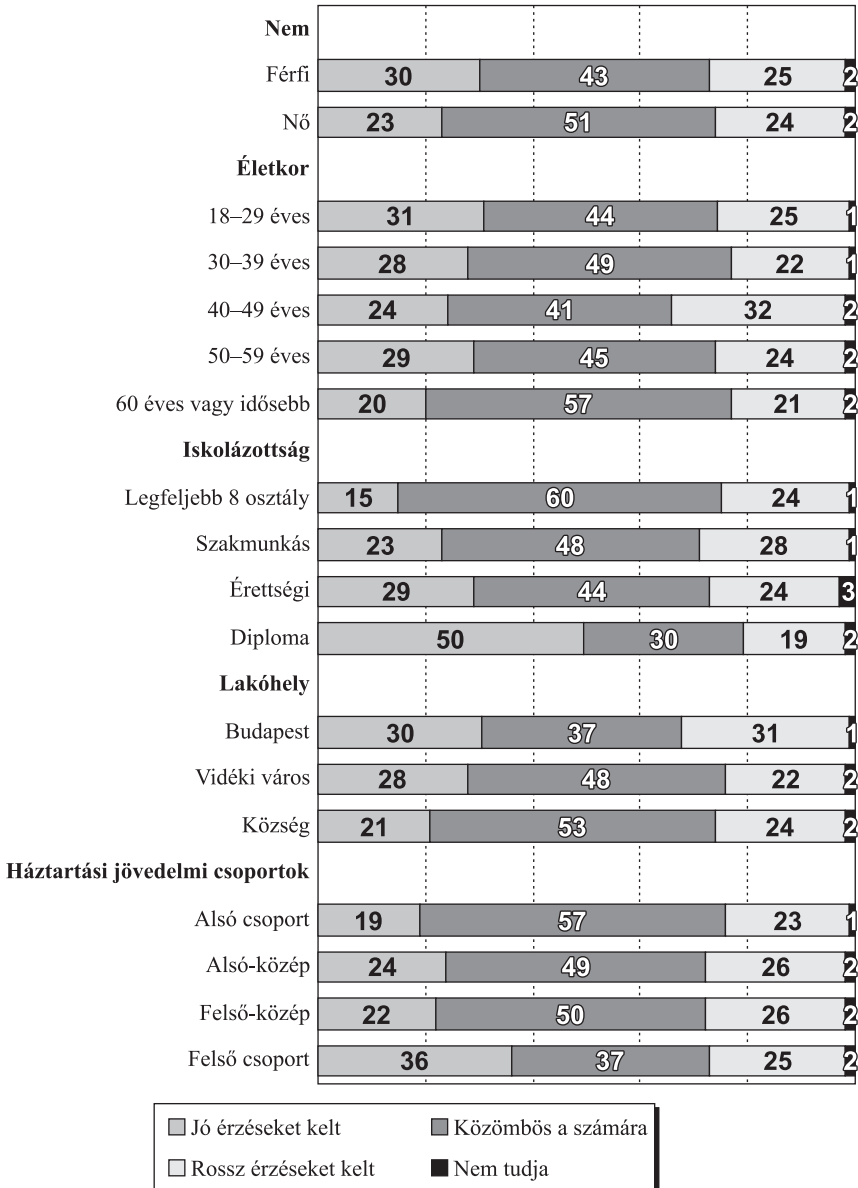
2007 szeptembere és 2008 májusa között jelentősen csökkent azok aránya, akik pozitívan gondolnak a verseny fogalmára. És ezzel párhuzamosan megnőtt azok tábora, akiknél a verseny percepciója közömbös, érzelmi töltet nélküli. Az eltelt időszakban a különböző társadalmi-demográfiai csoportoknak nem egyformán változott meg a véleményük a versenyről. (Lásd a 10. ábrát.) A magasabb státusú diplomásoknak és fővárosiaknak például nem csökkent a jó benyomásuk a versenyről, és a versenytől a többiekénél védettebb közsféra, illetve közigazgatási ágazat dolgozóira is igaz ez. Ugyancsak stabil maradt a versenyre pozitívan gondolók köre a baloldaliak és a liberálisok között, bár a jobboldaliaknál mért 4 pontos csökkenés

10. ábra

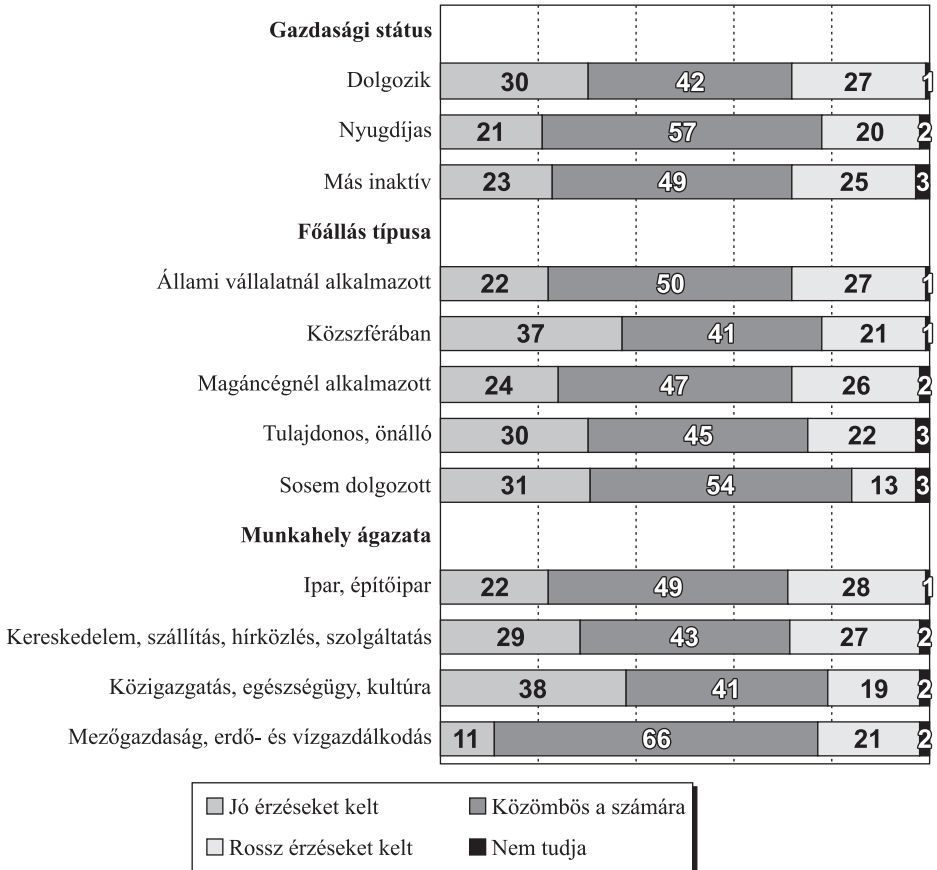
Milyen érzéseket kelt Önben az a szó, hogy verseny? (Százalékban)

A verseny fogalmának percepciója néhány társadalmi csoportban
(Százalékban)

A verseny fogalmának percepciója a munkaerő-piaci helyzet szerint
(Százalékban)

is statisztikai értelemben elhanyagolható. Érdekes eredmény, hogy a jövedelemmel nem függ össze a tavaly óta tapasztalt elmozdulás. Ez azt jelenti, hogy mind a négy háztartási jövedelmi csoportnak csökkent a verseny hallatán a jó érzése.

Általában a magasabb státusúak számára hangzik pozitívan a verseny fogalma, tehát a férfiak, a fiatalabbak, a képzettebbek, az urbanizáltabb településen élők és a kedvezőbb jövedelmi helyzetűek számára. A legszembeszökőbb eltérés az iskolázottság szerint adódott: míg a legfeljebb 8 osztályt végzettek körében húsz emberből csak három számára kelt jó érzést a verseny szó, addig a diplomásoknál minden második vélekedett róla pozitívan. Figyelemre méltó az is, hogy a budapestiek között nemcsak azok vannak többen, akikben jó, hanem azok is, akikben rossz érzéseket kelt ez a fo-

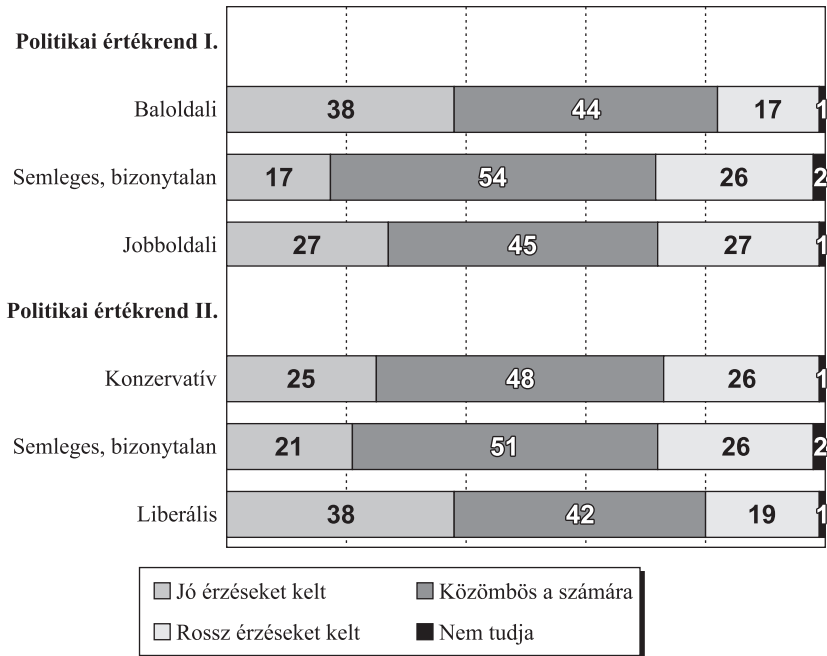
galom, tehát a fővárosiak a többiekénél jóval kevésbé maradtak közömbösek a verseny iránt. Végül tanulságos az is, milyen sok: minden harmadik 40-es éveiben járó válaszadó számára okozott rossz érzést ez a fogalom. A leginkább tehát azoknál negatív a verseny percepciója, akik még elég messze vannak a nyugdíjtól, de már túl idősök ahhoz, hogy igazán sikeresek legyenek a munkaerőpiacon. (Lásd a *11. ábrát*.)

A megkérdezettek munkaerő-piaci helyzete is eltérően alakította a verseny fogalma iránti attitűdöket. Akik még gazdaságilag aktívak, határozottabb véleményt fogalmaztak meg: a többiekénél nagyobb arányban válaszolták, hogy jó, illetve rossz érzést kelt bennük ez a kifejezés. Egyébként azok számoltak be a legnagyobb arányban pozitív benyomásokról, akik munkájuk során általában egészen távol vannak a versenytől: a közszféra alkalmazottai, valamint a közigazgatás, egészségügy, kultúra dolgozói, illetve akik soha életükben nem dolgoztak. Igaz, a tulajdonosok, önállók és a kereskedelem, szolgáltatások területén dolgozók között is viszonylag sokan mondták, hogy jóleső érzéssel gondolnak a gazdasági versenyre. A legtöbb negatív érzést szintén a kereskedelem és szolgáltatások dolgozói, valamint az iparban, építőiparban tevékenykedők, állami vállalatnál és magáncégeknek alkalmazottak fogalmaztak meg. (Lásd a *12. ábrát*.)

Jelentős eltérések adódtak a verseny fogalmának percepciójában aszerint is, hogy a megkérdezettek hova sorolták magukat különböző politikai értékdimenziók esetében. Akik például baloldalinak és/vagy liberálisnak mondták magukat, a többiekénél jóval nagyobb arányban (tíz megkérdezettből négyen) állították, hogy jó érzést kelt bennük ez a fogalom. Az önmeghatározásukban semlegesek vagy bizonytalanok, valamint a jobboldaliak és konzervatívok viszont gyakrabban válaszolták, hogy negatívan itélik meg a versenyt. A jobboldaliak és a konzervatívok ugyanakkor nem elutasítóbbak a versennyel kapcsolatban, mindkét csoportban ugyanannyian számoltak be rossz érzésekről, mint ahányan rokonszenveztek vele. (Lásd a *13. ábrát*.)

A verseny fogalmától való idegenkedésnek és a pozitívan vélekedők egy csoportjának elbizonytalanodása mögött egyrészt a verseny tisztaságát megsértő eseteknek a médiában való gyakori szereplése állhat. A versengésben elbizonytalaníthatja az embereket, ha azt látják, hogy sokan, talán egyre többen nem tisztességes eszközökkel versenyeznek. A korrupciós ügyeket sokszor hónapokon keresztül felszínen, a köztudatban tartja a média, részletesen bemutatva, ki hogy csalt. A tisztességes versengés általában egyáltalán nem jelenik meg a közéletben, az nem hír, ha a rendszer rendszeresen működik. A médiának ez a természetes működési módja azonban sok emberben keltheti azt a benyomást, hogy a szabályszegések, a tisztességtelen verseny esetei megszorodtak, mert amiről korábban nem tudtunk, az nem is létezett. A versennyel kapcsolatos óvatosság vagy bizalmatlanság másik oka lehet az, hogy a magyar társadalom – az iskolai oktatáson, az intézményrendszer működésén és a viselkedési normákon keresztül – nem tanítja meg az embereket győzni és veszíteni, azaz feldolgozni a kétféle helyzetet. Ahogy *Fülöp Márta* [2008b] egy interjúban megfogalmazta a sokak által megfigyelt magyar sajátosságot: „nálunk csak az aranyéremnek van iga-

A verseny fogalmának percepciója politikai beállítottság szerint
(Százalékban)

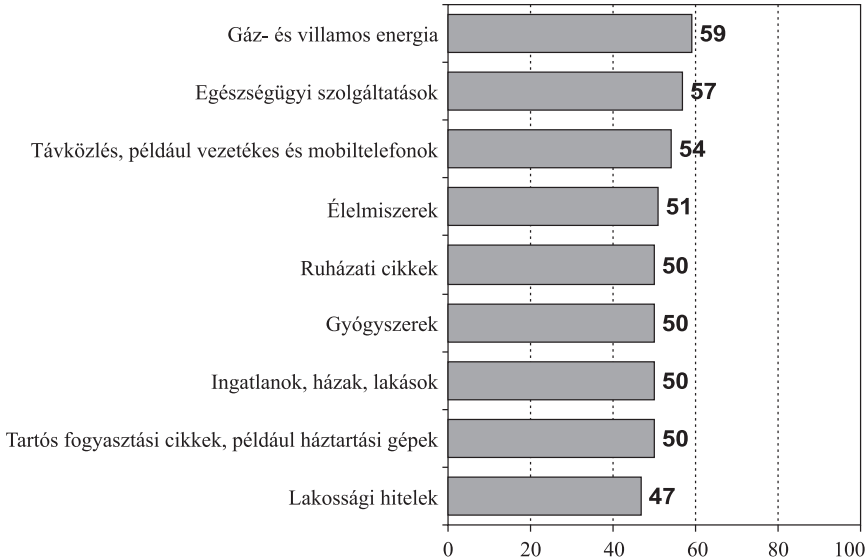
zi becsülete. A vesztes azért végzetes, mert az emberek kevésbé tanultak meg talpra állni utána, ezért sokan megijednek magától a versenytől. [...] E félelemből táplálkozik az, hogy a nyugalom érdekében magát a versenyt kell elkerülni.” Ahogy később látni fogjuk, a magyar társadalom versenyről kialakult általános véleményét jelentős mértékben árnyalja, pontosabban rontja, hogy túlnyomórészt tisztességtelennek tartja a versengés hazai módját.

**A gazdasági verseny kívánatossága
a fogyasztók szempontjából a különböző területeken**

Bár az embereknek csak a kisebb része gondol jó érzésekkel a versenyre, fogyasztóként többnyire meg vannak elégedve a verseny mostani mértékével, sőt néhány területen még egy picit nagyobb versenyt is el tudnának viselni.

A lakossági hitelek ugyan sok embert nem érintenek közvetlenül, ezek piacán egy árnyalattal visszafogottabb versengést tartanának jónak a válaszadók. A tartós fogyasztási cikkek, az ingatlanok, a gyógyszerek, a ruházati cikkek és az élelmiszerek esetében viszont az átlagot tekintve a magyar fogyasztó tökéletesen meg van

Ön mit tartana jónak: ha a jelenleginél több, vagy ha a jelenleginél kevesebb vállalat kínálná termékeit, szolgáltatásait különböző területeken?
(Átlagok százfokú skálán* az érdemben válaszolók körében)

* 0 = a jelenleginél sokkal kevesebben, 50 = a jelenlegi szintnek megfelelően, 100 = a jelenleginél sokkal többen.

elégedve az érte folyó verseny erősségével. A mostaninál viszont nagyobb versenyt tartának kívánatosnak a gáz- és villamos energia, az egészségügyi szolgáltatások és a távközlés területén.

Nagyobb versenyre általában a magasabb státusúak vágnak, azaz a férfiak, a fiatalabbak, iskolázottabbak, nagyobb településen élők és kedvezőbb jövedelmi helyzetűek. Kivételt jelent ez alól a válaszadók lakóhelye szempontjából az ingatlanok piaca, mert ezen a téren a vidéki városok lakói szeretnék a mostaninál nagyobb versenyt. Általában a nyugdíjasok vágnak a verseny mérséklődésére, például az egészségügyben és a gáz és villamos áram esetében, ami arra utal, hogy sokak számára a verseny azt jelenti, hogy sokat kell az adott termékekért, szolgáltatásokért fizetni, ahelyett hogy a verseny letörnő az árakat. Míg fogyasztóként a versenyt sokan a túl magas árakkal azonosítják, addig termelőként épp az ellenkezőjére panaszkodnak az emberek. Erre utal például, hogy az élelmiszerek piacán a leginkább a mezőgazdaságban dolgozók sürgetik a verseny csökkentését. ((Lásd a 14. ábrát.)

Ónody [2008] elemzése szerint a piaci verseny többek között azért népszerű a fogyasztók körében, mert megszüntette a korábbi sorban állásokat, sok területen

csökkentette az árakat, és véget vetett a hiánygazdaság idején elterjedt, a pult alóli árukért és a kiemelt bánásmódot cserében fizetett hálapénz. A jelentős állami befo-lyással terhelt gazdasági területeken azonban ez utóbbi, illetve valószínűleg a többi felsorolt jellemző is megmaradt, és továbbra is virágzik, akár közbeszerzésről, akár önkormányzati engedélyekről vagy az egészségügyről legyen szó. A hálapénz fennmaradásának szükségszerűsége Ónody szerint éppen a piaci szemlélet, a verseny hiánya miatt jellemző ezeken a területeken. Ennek bizonyítására azt a feltételezett esetet írja le, amikor egyik napról a másikra minden magyar kórházban megszűnik a hálapénz. A szerző szerint „ebben az esetben nem felszabadító érzés söpörne végig az országon, hanem szorongás és kétségbeesés. Az emberek azt éreznék (nem alaptalanul), hogy megfosztották őket az egyetlen eszközüktől, amely kiszolgáltatott helyzetükben reményt kínált a figyelemre, a jobb körülményekre, ad absurdum a túlélésre” (Ónody, 2008). Az erős állami jelenlét azonban általában a korrupció vi-rágzásával is együtt jár. A 14. ábrán pedig jól látható az is, hogy a nagyobb verseny iránti igények sorrendjében az a két terület került az élre, ahol a legerősebb az állami befolyás a többihez képest.

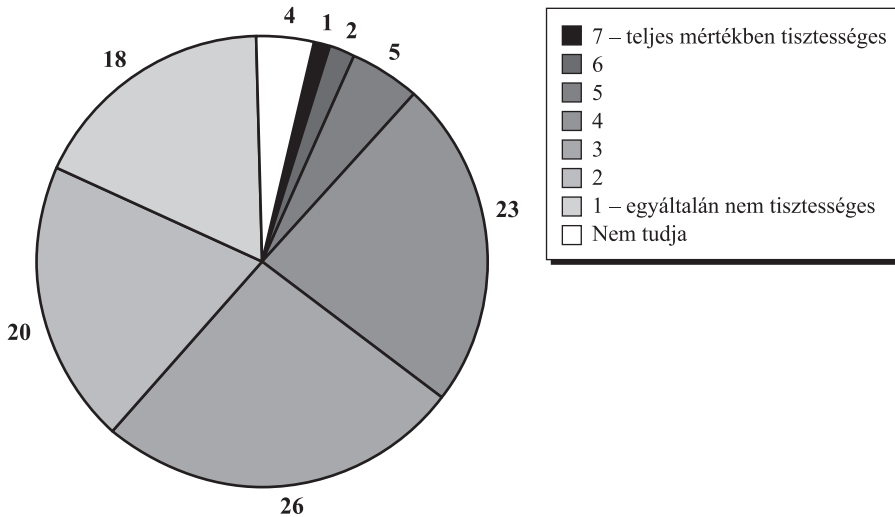
A verseny tisztasága Magyarországon

A magyar közvéleménynek igen lesújtó véleménye van a hazai gazdasági ver-seny tisztaságáról. Mindössze nyolcszázaléknyian mondták, hogy kisebb vagy na-gyobb mértékben tisztességesnek tartják, minden negyedik pedig semleges állás-pontot foglalt el a kérdésben: nem tartotta se tisztességesnek, se tisztességtelennek. A nagy többség viszont, a megkérdezettek kétharmada azt válaszolta, hogy szerinte nem tisztességes a hazai gazdasági verseny. (Lásd a 15. ábrát.)

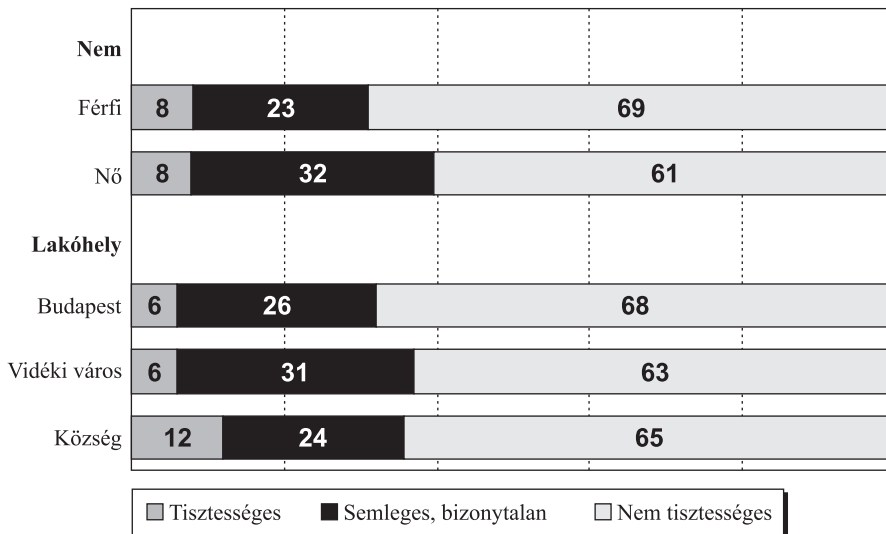
Ebben a kérdésben egy hajszálnyival borúlátóbbak az emberek a megelőző év őszi adataihoz képest. Bár az elmozdulás statisztikai értelemben elhanyagolható, 2007 szeptembere óta egy picit többen vélekedtek úgy, hogy nem tisztességes a ma-gyarországi verseny.

A magyar közvélemény egyébként ebben a kérdésben 2008-ra más országokhoz képest az egyik legérzékenyebbnek és legborúlátóbbnak számított Európában. Egy 2007 végén készült és 2008 tavaszán publikált, 14 éven felüliek körében végzett fel-mérés szerint az Európai Unió 27 tagállama közül Magyarország került a második helyre – Portugáliával és Romániával holtversenyben – az országban érzékelt kor-rupció mértéke alapján (Európai Bizottság, 2008). Ez természetesen nem feltétlenül utal arra, hogy Magyarországon nagyobb lenne a korrupció, mint más európai or-szágokban, de arra mindenképpen igen, hogy a magyar közvélemény ezt sokkal sú-lyosabb problémának tekinti, mint az európai országok közvéleményének túlnyomó többsége. A szomszédos Ausztriában például éppen feleannyian vélekedtek annyira borúlátóan a korrupció problémájáról, mint Magyarországon. A rangsort egyébként Görögország vezette és Dánia zárta.

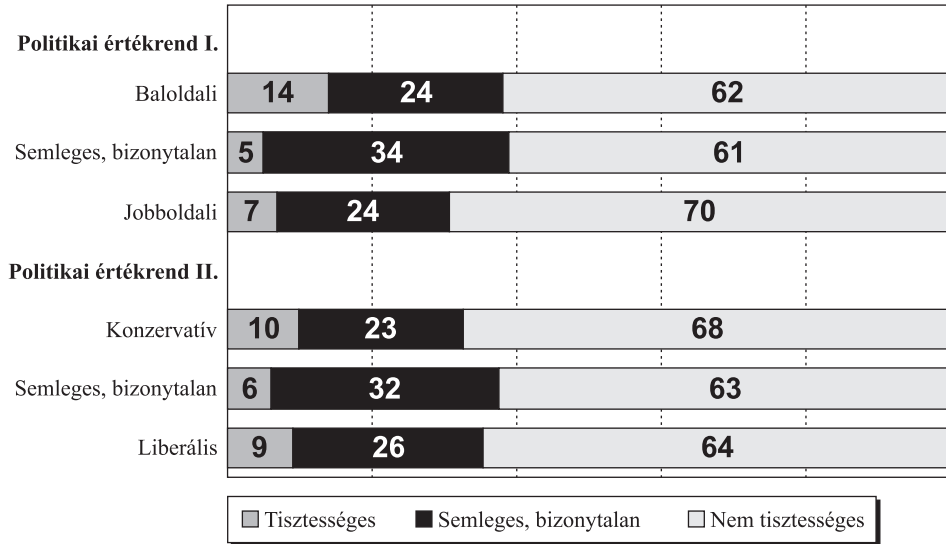
**Mennyire tisztességes a verseny
Magyarországon általában a gazdasági életben?**
(Százalék)

**Vélemények a hazai gazdasági verseny tisztaságáról
néhány társadalmi csoportban**
(Százalékban)

**Vélemények a hazai gazdasági verseny tisztaságáról
politikai beállítottság szerint
(Százalékban)**

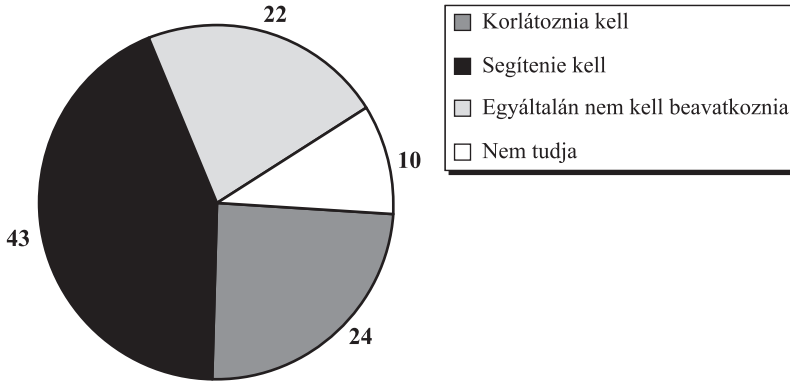
Általában a magasabb státusúak: a férfiak és a fővárosiak tartották nagyobb arányban tisztességtelennek a hazai versenyt. A válaszadók nemét és lakóhelyét kivéve azonban nem adódtak érdemi véleménykülönbségek ebben a kérdésben. Emellett a megkérdezettek munkaerő-piaci helyzete szerint sincs eltérés abban, mennyire tartják tisztességesnek vagy tisztességtelennek az emberek a hazai gazdasági versenyt. (Lásd a 16. ábrát.)

A magukat jobboldalinak vallók a többiekénél nagyobb arányban értékelik tisztességtelennek a versenyt, míg a baloldali érzelmeiről beszámoló megkérdezettek körében kicsit többen mondták, hogy tisztességesnek érzik. A konzervatív-liberális skálán való önbesorolás szerint statisztikai értelemben az okozott jelentős eltérést, hogy az illető elhelyezte-e magát a skála valamelyik végén, vagy semleges, bizonytalan álláspontot fogalmazott meg. Ez utóbbiak ugyanis kisebb arányban mondták tisztességesnek a magyarországi gazdasági versenyt, mint a többiek. (Lásd a 17. ábrát.)

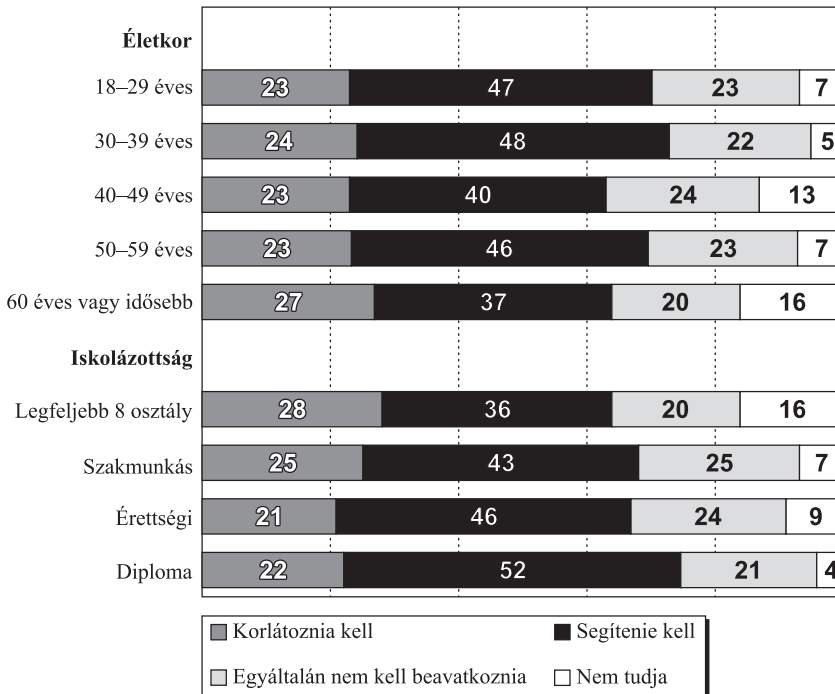
Vélemények az állam szerepéről a piaci versenyen illetően

Az emberek kétharmada úgy gondolja, hogy az államnak nem szabad hagynia, hogy a piac alakítsa a gazdasági folyamatokat, ehelyett valamilyen módon be kellene avatkoznia a verseny folyamatába. Közülük is a többség (az összes megkérdezett

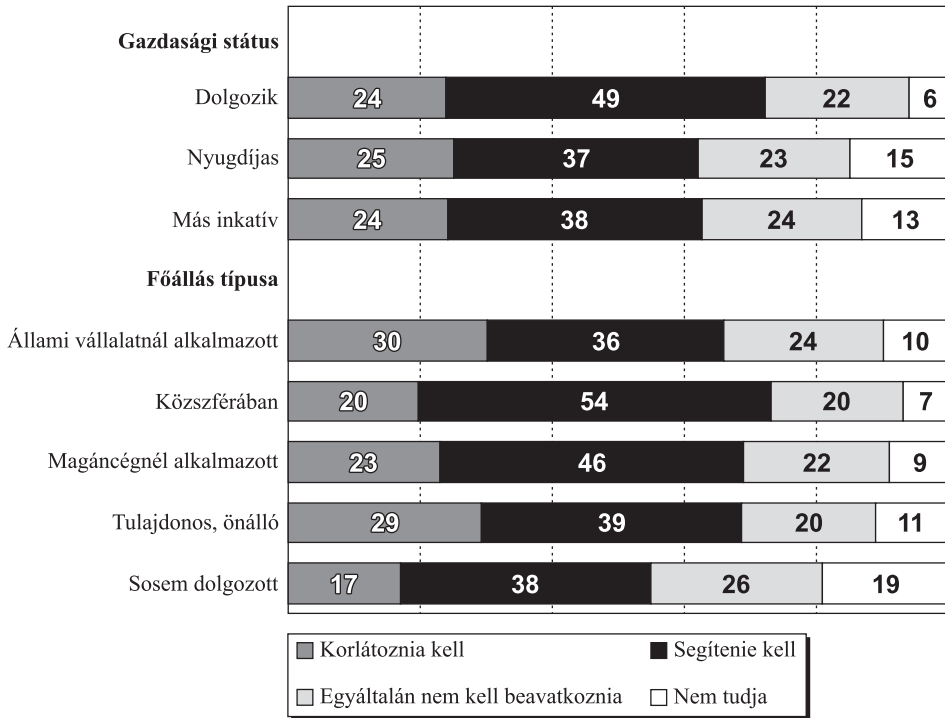
Vélemények az állam szerepéről a piaci versennyel kapcsolatban
(Százalékban)

Vélemények az állam szerepéről
a piaci versennyel kapcsolatban néhány társadalmi csoportban
(Százalékban)

**Vélemények az állam szerepéről
a piaci versennyel kapcsolatban a munkaerő-piaci helyzet szerint
(Százalékban)**

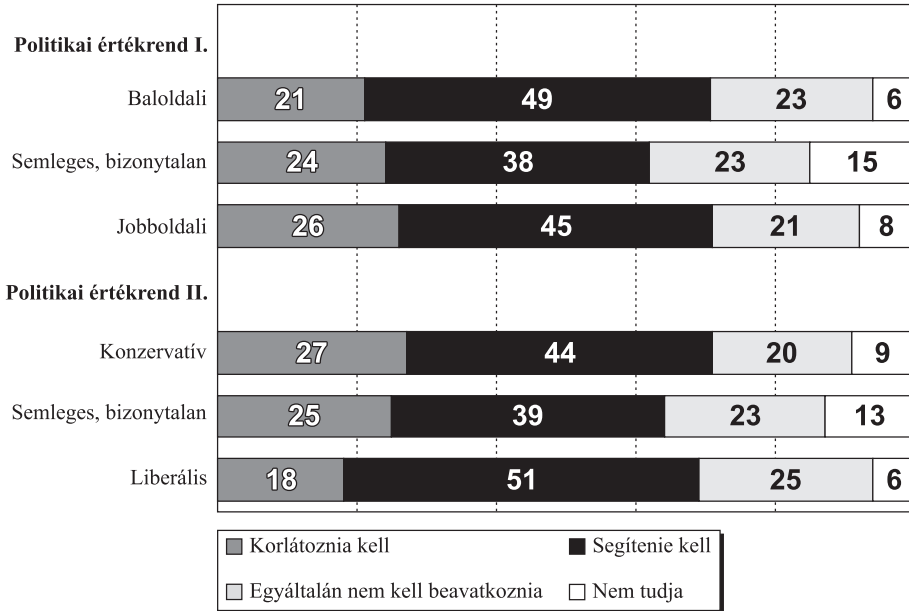

kicsit több mint négytizede) úgy vélte, az államnak segítenie kell a piaci versenyt, és csak minden negyedik ember mondta, hogy annak örülne, ha az állam korlátozná a versenyt. Mindössze valamivel több mint egyötödnyien voltak, akik semmilyen szerepet sem osztanának az államnak a gazdasági verseny alakulásában: szerintük az államnak egyáltalán nem kellene beavatkoznia.

Ennek a kérdésnek az elemzésénél ugyanakkor hangsúlyozni szeretnénk, hogy itt az aktív, erős állam, illetve a piaci folyamatokkal szemben háttérbe szorított állam képe közötti feszültség a legerősebb dimenzió. Olyan értelmezés is elképzelhető azonban, hogy a verseny segítése és az állami be nem avatkozás fogalmilag közelebb áll egymáshoz, és a valódi ellentét e két vélemény, valamint a verseny állami korlátozása között feszül. (Lásd a 18. ábrát.)

Ebben a kérdésben az általában használt társadalmi-demográfiai jellemzők közül csak a válaszadók életkora és iskolázottsága szerint adódtak lényeges véleménykülönbségek. A megkérdezettek neme alapján csak annyi eltérés adódott, hogy a nők jóval nagyobb arányban adtak „nem tudom” választ. Az állam versenykorlátozó

**Vélemények az állam szerepéről
a piaci versennyel kapcsolatban politikai beállítottság szerint
(Százalékban)**

szerepét a legnagyobb arányban a 60 éven felüliek és az alacsony iskolázottságúak hangsúlyozták. Azt a véleményt, hogy ezzel éppen ellentétesen, segítenie kell a versenyt, a legtöbben a 40 éven aluliak és a diplomások körében gondolják. Az állam háttérbe húzódása és a verseny szabad érvényesülése mellett a többieknél nagyobb arányban tették le a voksukat a 40-es korosztály tagjai, valamint az érettségivel és szakmunkás végzettséggel rendelkezők. (Lásd a 19. ábrát.)

A verseny állami korlátozását azok preferálják jobban, akik általában nagyobb mértékű versennyel találkoznak: a tulajdonosok és önállók, valamint az állami vállalatok alkalmazottai. Hogy az állam erősítse, segítse a versenyt, azt éppen azok szorgalmazzák, akik lényegében teljesen védett helyzetben vannak vele szemben, azaz a közszféra dolgozói. A verseny állami korlátozás nélküli érvényesülését azok támogatták a többieknél nagyobb arányban, akik még sosem dolgoztak, illetve a versennyel találkozó, de a magánszféránál gyakran nagyobb védettséget élvező állami vállalati dolgozók.

A megkérdezettek jelenlegi gazdasági státusa szerint egyébként érdekes módon csak annyi eltérés adódott, hogy az aktívak nagyobb arányban igényelnék a verseny állami ösztönzését, míg a másik két választási lehetőséget lényegében ugyanolyan arányban említette a három (aktív, nyugdíjas, más inaktív) csoport. (Lásd a 20. ábrát.)

A válaszadók politikai preferenciái szerint is érdekesen alakultak a válaszok. A magukat jobboldalinak vagy konzervatívnak tartók nagyobb arányban korlátoznák a versenyt, mint a többi csoport tagjai, ám még ők is csak körülbelül egynegyednyien választották ezt a megoldást. Ugyanígy a magukat liberálisnak tartók a többiekénél gyakrabban mondták, hogy az államnak egyáltalán nem kellene beavatkoznia a versenybe, ám közülük is csak a kisebbség, minden negyedik vélekedett így. A liberálisok relatív többsége, tehát minden második szerint az államnak támogatnia kéne a versenyt, minden ötödik pedig korlátozná. A magukat baloldalinak vallók szinte hajszálpontosan ugyanúgy vélekedtek a verseny és az állam viszonyáról, mint a liberálisok. (Lásd a 21. ábrát.)

Összefoglalás

A rendszerváltás óta folyamatosan gyarapodott a piacgazdaság különböző vonásait elutasítók aránya a magyar közvéleményben. Ez az ellenállás nem volt mindig ilyen erős: húsz évvel ezelőtt még pozitívan vélekedtek az emberek a szabad verseny piacgazdaságról, azóta pedig jócskán hullámoztak a vélemények. A privatizációt például a rendszerváltáskor még többnyire kedvezően ítélték meg az emberek, majd a Bokros-csomag idején jelentősen visszaesett a népszerűsége. Ezt követően fokozatosan egyre pozitívabban ítélte meg a közvélemény a magánosítást, míg 2008 tavaszán mérte a Medián az egyik legmagasabb elutasítást vele szemben. Sajátos módon egyébként a vállalatok magánosítását mindig sokkal elfogadhatóbbnak tartották az emberek, mint a termőföldekét.

A külföldi tulajdonszerzéssel kapcsolatban ugyanolyan trendet mértünk a vélemények alakulásában az elmúlt 20 évben, mint a privatizáció esetében, ám a vélemények sokkal nagyobb mértékben változtak. A rendszerváltás idején még elfogadó volt a közvélemény a külföldiek hazai tulajdonszerzését illetően, majd a kilencvenes évek közepére nagyon megnőtt ez elutasítók köre. Utána szerényen gyarapodott a külföldiek tulajdonlását megengedők csoportja, míg 2008-ra a támogatók aránya elérte az eddigi mélypontot.

A munkateljesítmény piaci jutalmazásával kapcsolatos attitűdök trendjei eltérően alakultak, mint a privatizáció és a külföldi tulajdonlás esetében. A rendszerváltáskor ebben is megengedőbb volt a közvélemény, különösen azt támogatták, hogy a dolgozók fizetését az állam helyett a piac határozza meg. A piaci jutalmazással kapcsolatban nem az 1995-ös megszorítások idején, hanem 2005-ben mértük a legnegatívabb véleményeket, majd 2007-ben némi javulást, 2008-ban viszont ismét a korábbi alacsony támogatottságot mértük. Az emberek egyébként sokkal könnyebben fogadták el, ha a rossz teljesítményt bünteti a piac, mint ha a jó teljesítményt jutalmazza. A gazdasági irigység meglétére utal a magyar társadalomban az, hogy ha valaki nem elég rátermett, akkor a többség szerint jogosan veszíti el a munkáját, míg a rátermett üzletemberek meggazdagodását már elfogadhatatlannak tartják.

A közvélemény attitűdje a versengés és a piac működése iránt megerősíteni látszik a közgazdászoknak az intézményrendszerrel és a szabályozással kapcsolatos kritikáit. Valamint azt a strukturalista megközelítést, hogy a versenytorzító struktúrák versenyellenes magatartásformákat termelnek ki, vagy erősítenek meg. A gazdasági átalakulás során ugyanis a gazdasági szerkezettel és a szabályozással kapcsolatos döntések nem szakmai, elvi vagy értékválasztás alapján születtek. Ehelyett sokkal erősebbnek bizonyultak a rövid távú politikai érdekek, valamint a külső kényszerek megléte vagy hiánya. *Voszka Éva* [2003, 122–123. o.] elemzése szerint „ennek következménye a gyakran változó szabályozás, a törvények képlékeny, »keret« jellege, a kiszámítható és normatív megközelítés helyett az egyedi, testre szabott döntési rendszer. Ez áll többek között a privatizációs és versenypolitikára, valamint a kettő közötti kapcsolatra is”. Ezek az intézményi keretek tehát erősen ellene hatottak annak, hogy a magyar közvéleményben megszilárdulhasson a *Nagy József* által leírt, az elméleti részben bemutatott proszociális versengési magatartás.

Ezek tudatában nem meglepő az az eredmény sem, hogy majdnem két évtizeddel a versengésen alapuló politikai rendszer és piacgazdaság megteremtése után a népesség jelentős része nem gondolja úgy, hogy a verseny jó dolog lenne. Különösen igaz ez a 40-es korosztály tagjaira, akik még messze vannak a nyugdíjtól, de a munkaerőpiacon még jó iskolai papírokkal is már nagyon nehezen tudnak érvényesülni. Ennek ellenére ez a korosztály nagy arányban hangsúlyozta azt is, hogy nem jó, ha az állam beavatkozik a versenybe, tehát a versenytől esetleg szorongók nem tartják megoldásnak a problémára az állami versenykorlátozást. A népesség fele egyébként közömbös a verseny fogalmával kapcsolatban, a többiek fele-fele arányban számoltak be pozitív, illetve negatív érzésekről. A megkérdezettek kétharmada ugyanakkor fontosnak tartja, hogy a gazdasági verseny ne érvényesüljön a maga tisztaságában, inkább az állam valamilyen módon avatkozzon be: akár korlátozza, akár segítse. Az állami versenykorlátozást egyébként általában azok hangsúlyozták, akik nagyobb mértékű versennyel találkoznak: a tulajdonosok és önállók, valamint az állami vállalatok alkalmazottai. Hogy az állam erősítse, segítse a versenyt, azt pedig éppen azok szorgalmazzák, akik lényegében teljesen védett helyzetben vannak vele szemben: a közszféra dolgozói.

Az embereknek csak kisebb része gondol ugyan jó érzéssel a gazdasági versenyre, ám fogyasztóként a legtöbb területen általában elégedettek a mértékével. Sőt néhány esetben, például a gáz- és villamos energia, az egészségügyi szolgáltatások vagy a távközlés piacán, még a jelenleginél valamivel erősebb versenyt is el tudnának képzelni. Az adatokból ugyanakkor az is látszik, hogy a fogyasztókért folyó verseny sok ember számára az árak emelkedését, nem pedig csökkenését jelenti. Egy másik tényező, ami árnyalja ezt a képet, hogy a verseny mértékével a legtöbb területen elégedettek ugyan az emberek, a tisztaságával azonban már korántsem: összességében lesújtó véleményt mondtak róla. Igaz, a negatív véleményekhez gyakran elég néhány nagy nyilvánosságot kapott korrupciós ügy, ami akár hónapokig

szerepel a médiában. Mindenesetre tény, hogy a válaszadóknak mindössze nyolc százaléka ítélte kisebb vagy nagyobb mértékben tisztességesnek a hazai gazdasági versenyt, míg kétharmaduk tisztességtelennek tartotta. A magyarországi verseny tisztaságának megítélésében ráadásul nem különböztek a vélemények a megkérdezettek munkaerő-piaci helyzete és legtöbb társadalmi jellemzője alapján.

Összefoglalásként tehát azt mondhatjuk, a magyar közvélemény két évtizeddel a szabad piacgazdaság megteremtése után igen ellentmondásosan vélekedik a gazdasági versenyről. Fogyasztóként támogatják, mert tapasztalataik szerint számos területen a szolgáltatások javítását, a piaci folyamatok tisztulását, átláthatóbbá válását eredményezi. Ugyanakkor sokan, elsősorban a Kádár-rendszerben szocializálódott és életüket nagyrészt abban leélt nyugdíjasok, idősebbek vélik úgy, hogy a verseny célja a szolgáltató profitjának maximalizálása, nem pedig a fogyasztó kedvét keresni, ezért az magasabb árakat eredményez számukra. Ugyancsak elutasítóbbak az emberek akkor, amikor a verseny kínálati oldalán, munkavállalóként a munkaerőpiacon vagy termékekkel, szolgáltatásaikkal kínálatával vesznek részt a gazdasági versengésben. A rátermettek sikerességét, meggazdagodását pedig elfogadhatatlannak tartják. Ez arra utal, hogy az emberek a náluk sikeresebbet nem példaképnek, követendőnek tartják, hanem irigységgel, elutasítással néznek rá. Azaz a hazai versengésnek fontos vonása, hogy destruktív és ellenséges. *Ónody Tamás* [2008] megfogalmazása szerint a versenyben „játékelméleti kalkulációink során, soha, de soha nem abból indulunk ki, hogy az együttműködés hasznosabb”. A magyarok tehát nem szeretik a versenyt, amennyiben az nem értük folyik. Ez abból is jól látszik, hogy azok gondolnak pozitívan rá, akik gyakorlatilag csak másoknak kívánhatják a versengést, mert ők szinte teljes mértékben védett pozícióban vannak vele szemben. *Fülöp Márta* [2008b] így foglalta össze saját, hasonló kutatási eredményeit: „a magyarok rákényszerülnek a versenyre, de nem rajonganak érte [...] a versenytárs gyakran ellenségként jelenik meg [...] szimbolikusan meg akarjuk semmisíteni. Ebben az ellenséges közegben agresszív eszközöket használunk, kevésbé vagyunk szabálytartók.” A saját sikertelenség megmagyarázásában és a verseny elutasításában fontos szerepet játszik az is, hogy a közvélemény túlnyomó része tisztességtelennek tartja a magyarországi folyamatot.

Függelék

Társadalmi háttérváltozónak a válaszadók nemét, életkorát, iskolai végzettségét, lakóhelye típusát és jövedelmi helyzetét használtuk. Ez utóbbi esetében a háztartás egy főre jutó havi nettó jövedelme szerint négy egyenlő csoportot, azaz kvadrilist képeztünk. A jövedelem szubjektív, azaz nem úgynevezett kemény változó, és a megkérdezettek 27 százaléka nem válaszol rá – ez általában a jómódúakra jellemző. Őket arra kértük, hogy előre megadott intervallumok alapján nagyságrendileg mondják meg, mennyi a háztartás havi nettó bevétele, és így 8 százalékra csökkenttük a válaszhiányt. (Lásd az 1. táblázatot.)

**A háztartás egy főre jutó havi nettó jövedelme
a háztartási jövedelmi csoportok szerint 2008 tavaszán**
(Átlagok, forintban)

Alsó csoport	35 300
Alsó közép	57 700
Felső közép	75 000
Felső csoport	130 400

A megkérdezettek munkaerő-piaci helyzetéhez három jellemzőt használtunk. A gazdasági státusz azt mutatja meg, hogy jelenleg mi az illető fő tevékenysége, gazdasági helyzete. A dolgozók és a nyugdíjasok mellett a harmadik csoportba, a más inaktívak közé tartoznak a gyesen és gyeden lévők, a munkanélküliek, háztartásbeliek, tanulók és egyéb inaktív keresők vagy eltartottak. (Lásd a 2. táblázatot.)

A válaszadók gazdasági státusza
(Százalékban)

Dolgozó	52
Nyugdíjas	32
Más inaktív	16

A másik két változó a dolgozóknál a jelenlegi, az inaktívaknál a legutolsó főállás típusa és a munkahely ágazata. (Lásd a 3. táblázatot.)

A főállás típusa (inaktívaknál a legutolsó munkahelyén)
(Százalékban)

Állami vállalatnál alkalmazott	21
Közszférában dolgozó	11
Magáncégnél alkalmazott	52
Tulajdonos, önálló	10
Sosem dolgozott	7

A munkahely ágazatánál a válaszadók 7 százalékáról nincs adat, mert ők sosem dolgoztak. (Lásd a 4. táblázatot.)

4. táblázat

A munkahely ágazata (inaktívknál a legutolsó munkahelyén)
(Százalékban)

Ipar, építőipar	39
Kereskedelem, szállítás, hírközlés, szolgáltatás	37
Közigazgatás, egészségügy, kultúra	16
Mezőgazdaság, erdő- és vízgazdálkodás	9

A politikai értékrend esetében a válaszadóknak egy 1–7-ig terjedő skálán kellett elhelyezni magukat, ahol a skála két vége a bal-, illetve jobboldali, valamint a konzervatív, illetve liberális értéket jelentette. Ez alapján a magukat az 1–3-ig elhelyezőket a baloldali, illetve a második skálánál a konzervatív csoportba soroltuk, a magukat az 5–7-ig elhelyezőket pedig a jobboldali, illetve liberális csoportba. A magukat a skálák közepére, valamint az érdemi választ nem adó, „nem tudom”-mal felelő válaszadókat pedig a semleges, bizonytalan elnevezésű csoportba. Ezenél a skálánál érdekes eredmény az is, hogy a baloldali–jobboldali dimenzió szerint mennyivel könnyebben helyezik el magukat az emberek, mint a konzervatív–liberális dimenzió alapján. (Lásd az 5. és 6. táblázatot.)

5. táblázat

Politikai értékrend I.
(Százalékban)

Baloldali	23
Semleges, bizonytalan	33
Jobboldali	44

6. táblázat

Politikai értékrend II.
(Százalékban)

Konzervatív	36
Semleges, bizonytalan	41
Liberális	23

Végül az elemzés első fejezetében háttérváltozóként használtuk azt is, hogy a nem a közszférában dolgozók esetében elsősorban belföldön vagy külföldön értékesítik-e a cég termékeit, szolgáltatásait. (Lásd a 7. táblázatot.)

7. táblázat

**Az Ön munkahelye elsősorban hova adja el,
hova értékesíti a termékeit, szolgáltatásait?
(Százalékban)**

A válaszadó településén	9
A válaszadó megyéjében	8
Magyarországon	16
Elsősorban belföldön	33
Az Európai Unióban	6
Az Európai Unión kívül	1
Elsősorban külföldön	7
Bizonytalan, nincs munkahelye, közalkalmazott, köztisztviselő	59

Hivatkozások

- Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária – Barna Ildikó* [2004]: Bizalom és gyanakvás: Szociálpszichológiai akadályok a piacgazdasághoz vezető úton Kelet-Európában. *Szociológiai Szemle*, XIV. évf., 1. sz., 3–35. o.
- Európai Bizottság* [2008]: The attitudes of Europeans towards corruption. Special Eurobarometer 291. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_291_en.pdf
- Ferge Zsuzsa* [2009]: Verseny és emberi kapcsolatok. <http://www.gyerekesely.hu/content/view/175/130/>
- Fülöp Márta* [2008a]: Paradigmaváltás a versengéskutatásban. *Pszichológia*, XXVIII. évf., 2. sz., 113–140. o.
- Fülöp Márta* [2008b]: A magyarok és a verseny. Agresszív eszközöket használunk, és kevésbé vagyunk szabálytartók (az interjút készítette: *Rab László*). *Népszabadság*, LXVI. évf., május 3. <http://www.nol.hu/archivum/archiv-490558>
- Hann Endre – Laki Mihály* [1992]: A közvélemény a magángazdaság térnyeréséről. *Közgazdasági Szemle*, XXXIX. évf., 2. sz., 93–108. o.
- Nagy József* [1998]: Az érdekérvényesítő szociális képességek rendszere és fejlesztése. *Iskolakultúra*, VIII. évf., 1. sz., 34–47. o.
- Ónody Tamás* [2008]: Akiket a balsors tép. *Élet és irodalom*, LII. évf., 32. sz. <http://www.es.hu/index.php?view=doc;20468>
- Ryckman, Richard M. – Kaczor, Linda M. – Gold, Joel A.* [1996]: Construction of a Personal Development Competitive Attitude Scale. *Journal of Personality Assessment*, LXVI. évf., 2. sz., 374–385. o.

- Ryckman, Richard M. – Hammer, Max – Kaczor, Linda M. – Gold, Joel A. [1990]: Construction of a Hypercompetitive Attitude Scale. *Journal of Personality Assessment*, LV. évf., 3–4. sz., 630–639. o.
- Sommer, Steven M. [1995]: Social Competition: Identifying new perspectives and strategies for task motivation. *The International Journal of Conflict Management*, VI. évf., 3. sz., 239–256. o.
- Tassi, Fulvio – Schneider, Barry H. [1997]: Task-oriented versus other-referenced competition: Differential implications for children's peer relations. *Journal of Applied Social Psychology*, XXVII. évf., 17. sz., 1557–1580. o.
- Voszka Éva [2003]: Versenyteremtés – alkuval. Demonopolizáció és állami támogatás az átalakulás idején. Akadémiai Kiadó, Budapest